

שלוש נאסף אל אבותיו וכבוד גדול עשו לו במהו. אמנם גם שכרו אתו ופעלתו לפניו את הדורות הבאים אשר לשמו תאות כל נפש. הן כל הפוסקים הלכו אחריו הוראותיהם ובפסקיהם עד כי קראוהו אביהם של ישראל (רמב"ן) במלחמותיו פסחים ב', אך לא לבד לבעלי הלכה האיר את הדרך כי אם היה האור על נתיבות דורשים דברי ימי היהודים וספרותם הישנה, הוא היה מורה דרך לבל דורשי קדמוניות ישראל להדריכם בנתיבות לא ידעו, כי אך רב שרירא גאון הוא המנהיג במח בין כבי דברי ימי רבנן סבוראי והגאונים עד זמנו, הוא בכל אלה פתח מקורות נאמנים שר מהן נשאב עד היום הזה, ובצדק נאמר כי הציב לו יד בישראל אשר יקום רבו לדור אחרון.

פרק שמונה עשר

רב האי גאון בן רב שרירא.

אחרון כל הגאונים בזמן אשר בו נחתם פרק זמן ארוך לערך חמש מאות וחמשים ונה, אך הראשון בהם בחשיבות ובמעלות היה מר רב האי בן מר רב שרירא און. הוא היה נכחד כהכנות שבעיות מחוכרות עם שקידה נפלאה. גדול מאד בתורה אמיץ כח לפשטו עד רחוק. הוא עשה ספרים הרבה והעמיד תלמידים הרבה. שנת נולדת איתו היה ד"א ת"ש. מבטן הוקדש לתורה ותושיה וילך מחיל אל חיל. ויהי שנת תשמ"ה או תשמ"ו מצאחו אביו נכון לפניו למנותו לאב בית דין לימינו, ולפי זה היה בן מ"ה או מ"ו שנה בעת הוקם כפקידה הוא⁽¹⁾. יש תשובות כתובות על שם אב ובנו ובלי-ספק הן מוזמן אשר היה רב האי אב בית דין. כי לפי הנראה היה בן נהג הישיבות שהתשובות נכתבו גם על שם האב"ד. כאשר ראינו בתשובות רב עמרם קהל ברצלונה (תש' גאונים ליק סי' נ"ו), וכן באגרת זה הגאון שכתב עם סדר התפלה הזכיר בה את רב צמח אשר היה או אב"ד. ויהי בשנת תשנ"ח ורב שרירא זקן מאד ימסור הגאונות ליד בנו ר"ה והנהיגו בכבוד ובמישור עד כארבעים שנה ומת ביום זוב האחרון של פסח והוא בן השעים ותשעי שנים. ואין אחד מכל הגאונים אשר זכה האריך ימים על ממלכתו כמוהו. וגם אין אחד מכלם אשר כמוהו מלא נמדה גרושה מי משרתו הארוכים בהגדילו מעשיו עד אין חקר, ועשה טובות לישראל הקרובים זרחוקים. ר"ה התחתן עם רב שמואל בר תפני כי לקח את בתו לו לאשה, ולא זכה בן ממלא מקומו. כן כתב רב שמואל הנגיד בקינתו על מותו: ואם הלך ואין לו בן... לא ילדה ולא חזרה אכסניא... ילדים לו ככל ארץ ערבית ואדומיה (זכרון לראשונים 48). גידהם האב גם הבן לא נמלשו מרכסי אדם וקנאים פגעו בהם עד היה כפסע בינם בין המות, אמנם סנגריהם הקשים אך מעט היו ועשו במחשך מעשיהם, אבל העם כללו ראו אליהם כאל מלאכי עליון. ויהי אחרי מות רב שרירא נעשה פרסום מאין משלו

(1) במקום אגרת דרש"ן כתוב: ובשנת רע"א (ל'ט"ז) אימתיכו בגאונות ומסננהו לאחי בנינו באכות ת דין משיעור ב' שנים כלומר שתי שנים קודם כתיבת האגרת. ונחת זאת האגרת נכתבה לדיעת כעל אור עינים בשנת תשמ"ו לאלף החמישי ולדעת אפודי השמ"ח, וסבואר מזה כי היה י"ב או י"ד שנה אב"ד ארבעים שנה ראש ישיבה כי בשנת תשנ"ח מת. ובענין ימי חייו כתב בס' הקבלה שחיה בן ס"ם שנה בסותן. ס"ז יהיה שנת לידתו תשכ"ס. וכן החליטו כל כותבי קורותיו, אלא שא"כ מינחו אביו אב"ד ערודי בזמן לידתו וזה קשה לי להאמין שהוא דבר שלא נשמע מעולם. עתה תאיר הרב רבי ש. ז. ח. ה. את עיני והודיעני שכתבו אלי כי בס' קבלה שלנו יש ס"ם ובס' הקבלה כ"י שבידו חני' וחני ימי חייו צ"ם שנת. וזה קרוב למה כתב בס' הקבלה להרמ"א כביאו בסה"ד כמו צ' שנה היו ימי חייו. אך העיקר צ"ם וכן סבואר בקינתו של ר"ש נגיד וז"ל בכו ככה לרב האי אשר חית כלא היה אשר חיה כמו מאת. וכבר העיר החכם הרבני במגיד תרל"ח זחכם באבער בכרמל סביאו תרכ"ב בזכרון לראשונים 171 אשר כבר קדמם שניהם הר"ר משה ישראל הא נהגות אי חים להשובת הגאונים שנדפסו תיכ"ם ולפי' תארתו הדבר בפנים ועי' לעיל פי"ו הערה 8. (ד"ר הד"ר)

משלו ככל ימי הגאונים. בשבת אחר פטירתו קראו בתורה פרשת: יפקוד ה' אלה הרחמים לכל בשר אוש על העדה, עד תומה, וקראו למפטיר: ויקרבו ימי דוד למות ותחת הפסוק האחרון: ושלמה ישב על כסא דוד אביו, קראו: והאי ישב על כסא שזורה אביו והכון מלכותו מאד.

מעלות אשר אך לעתים רחוקות חזרו יהא באיש אחד, עטרוהו כנזר שושנים. גוף שהור ולכ קרוש וזיו לו כבן עמרם² בן הללוהו בני זמנו. ובהעדרו נשאו עליו קינה לאמר: כמותו התורה הלכה לכיה ציה ונגנו ספר קדש והלך דין למסעיו ודבר חכמה וחישיה. והתורה עלי אישה מקוננת והומיה, ועל בעל נעוריה מיללת וזוכיה. בו אבד עור לעשוק, אבד מכריע כמהלוקה, אבד העומד כפרץ נגד המורים איש יורו בהפכות, ונגד העושים מלאכה ה' רמיה. זה היה משפט בני זמנו עליו (ר"ש הגנוד בקינה). ואמנם בשמן תודק שמו בדורות הבאים ונחשב להם לבחור כל הגאונים, אשר כמותו לא היה לפניו ואיש, הרביץ תורה בישראל יתר מכל הגאונים, ולאורו הלכו דורשי התורה ממורה שמש עד מביא³ (ס' הקבלה). ולא הפרויו בזה על המדה אף כמלא מר מדלי, הלא גדולי אנשי שם עמדו חכמת ישראל כלם היו תמידין ותלמידי תלמודיו. כאשר ישאל איש בדבר אלהים פנו אליו השואלים. ולפעמים אף בהלכות אשר כבר נהלץ דינן מגאונים שקדמיהו שאלוהו דעתו והסכמתו וככל הוציא מפיו יעשו. ובמחלוקותיהם שאלו הכרעתו והיא היתה לחק. ובצדק אמר עליו מספידו כי בו אבד המכריע במחלוקת. ואמנם בזה איש היה מכריע בין הגאונים החולקים ודרש והקר בדבריהם בבקורת נאמנה, ופרשם והביא לפעמים ראיות, מפסקום, בזה ויכה את הרבים לקיום קצת דבריהם אשר בלעדו היו הולכים לאבדוק⁴ מסהילי רעו הנניד בקינתו על מיתו נעטייר טראה דמות זמנו. כי בתם נראה כי היה צריך חזקת יד ואומן רוח לגדר גדר ולעמוד כפרץ נגד פריצי בני עמי. הלא שמענו זאת מפיו הנניד בקינתו כי עמו אבד הגודר פריצי מורים אשר יורו בתהפכות ואשר ועשו מלאכה אל ברפיין יד רמיה, ועל כן לא יפלא אם נראהו לפעמים קפדן במעלליו לאסוד טה שמינה משירת הדין ואסר בפירוש טעמו וסברתי שאם יש פורצים בדבר יפה לגדר בפניהם (ש"ת ס' ז"ג). ונראהו גם הילך הלאה מן הגבול שגבלו ראשונים. ואת ראינו בהוראה אחת שהורה בענין היתר מלאכה בחיל המועד. הנה דעת התלמוד: בזה, שנמסר הדבר להכמים והם יקבעו כלל בדבר אינו מלאכה אסורה ואינו מותרת, וקניענה היתה המדה למעשה, אבל לא חשב ולא עלה על לבו לאמר שבכל פעם שגרצה לעשות מלאכה הודיעה שהיא מכלל ההיתר שיהיה נדרש היתר מיוחד ומפורש מראשי הדת. אבל לא כן דעת ר"ה היא יסר: שחייבים ביה דין לגזור גזירה שלא יהיה אדם עושה מלאכה בחוה"מ אלא על פינה... מפני שביה דין מצווים להזהיר העב... כי ענין העם הלוי על צוארם ויזהרו שלא יתפשו בחטאתם (ש"ת ס' רס"ח). ואף מפני המתפוצים היה מקפיד מאד על מנהג ישראל. אך קרוש יאסר לו ולא הניח לסור ממנו אף כפסע. ואמר בדרך כלל כל מנהג שאין בו איסור טוב לעשותו (ספר האשכול ה"ב ער 111). וכל מה שלא נדע להכריע מן התלמוד נתפוש מנהג כל ישראל (שם ה'א ער 1). וכל כך היה המנהג חשוב בעיני עד שהניח דעת כל הגאונים ונרצ כמנהג שקבל מאבותיו (שם ח"ב 67) ובכמה מקומות בתשובותיו רניל להזהיר

שאיין

2) שהכריעוהו בין הגאונים מי שיצ הוא יצא סי' י"ו ב"ק סי' פ"ו פ"ט ש"ת סי' ק"ג. ח"ג סי' קל"ד קל"ו. חש' דג' ל"ק סי' א' ועי' ש"צ ח"ד ש"ג סי' י"ב מביא ראיה טרב הננאי, שם סי' ל"ו מפרש דברי רב נחשון ש"ח כ"י מביא ראיה מנה"ג ועוד בכלם ושם סי' מ"ו בתשובת הגאונים. שם סי' מביא תשובות רס"ג ורב דומא ורב שזורה וקאלה עוד בתרבת מהשבוותו.

שאינן רשונות סן המנהג. דבקתו הזאת בהמנהג הביאתהו להחזיק גם מנהגי המוני אשר לא יאות רק לנשים וקנות והוא עצמו הורה כי לא ידע לו מעם. ישכן נשאל: על מה שנהגו העם להזהר בשעת התקופה שלא לשתות מים, והשיב: אע"פ שלא ידענו לו מעם צריכין אנו לחוש שלא על חנם נתפשט מנהג זה בישראל (תשו' הג' ליק סי' י"ד). אמנם חשב שבדבר המנהג אין לתת תורה כל אחד ואחד בידו לנהוג איסור בדבר המותר משורת הדין (ש"צ ח"א ש"ד סי' כ"ד). ואמנם כנגד זה רע עליו המנהג, ובכל מאמצי כחו השתדל להעבירו, בעת שהמנהג יכול להביא את המון העם לעית משפט המוסר ולהפסיד את רוח הדת. ועל כן התרעם מאד על המנהג להתיר נדרים ושבועות באופן שעומד האדם בראש השנה ואומר כל נדר שאני עתיד לידור כל השנה הרי הוא בטל. ומהיורה אל התנהגו במנהג הזה, וכי דבר קל הוא בעיניכם לחטוא אדם בענין נדרים ושבועות... אלו היו יודעים בני אדם ענין נדר וענין שבועות לא היו מערימים עליהם כלל (ש"ת סי' ל"ח), ובמקום אחר: נוהגים העמים אשר סביבותינו לומר ביום הכפורים כל נדרי ואומרים דברי הערפה לשנה הבאה אין ראוי לעשות כן... וחם וחלילה (שם סי' קמ"ג). וכן היה המנהג שיסרוהו הגאונים שמי שהרימוהו לא היו רשאים למול לו בן ולקבור לו מת. אך רב האי בלי ספק ראה כי הוא ענין רע ואין זה סמרת היהדות ועל כן במל המנהג הקשה הזה, ויסר שמי שהתרימוהו הקהל חייבין למול את בנו וקוברין את מתו (שם סי' מ"א), ופעם ארת במל מנהג שהתקיטו הגאונים מפני שהיה נדרש כן למעשה הטוב ולדבר מצוה (תשו' הג' ליק סי' מ"ד), ויען כי לדעתו אין לתת מעמד להמנהג במקום שמכיו הפסד טוסרי. וראוי לבטל מנהג לתכלית מעשה הטוב, אף בעבור זה התיר לכל צבור וצבור שעשו תיקונים אף בחרב לבטלם אם נודע להם שהטוב והישר הוא לשנות הדבר (שם סי' ל"ד). ובוה נתן התיקון והבטול ביד הצבור שהם המנהיגים והפרנסים שבדרור אשר יודעים צרכי העם ומחזוריו וכל הדרוש למוברו המוסרית. ואם תיקונים אשר נעשו בחרם צוה לבטל בתודע להם שלפי זמנם טוב וישר הוא לשנות הדבר, על אחת כמה וכמה שלא נתן נפשו להעמיד מנהג של מה-דבך אם על ידי העמדתו ינתן יד למחלוקת סקר ב מקהלות ישראל כי איה דבר טוב וישר יותר מהחוקת השלום.

שאלות באו לרב האי מכל קצווי ארץ וים רחוקים. ולפי אשר יספר הוא עצמו שלחו אליו שלוחיהם מארבע פנות מכל הארצות. מתימן ממזרח ומצפון ומארץ כוש. מאשכנז וצרפת ואספמיה ועומדים לפניו בענין שאלותיהם וספקותיהם (ש"ת סי' צ"ט). והגיע אליו כתבים מחבמי הודו והוגרמא (שם סי' ה'). וגראה כי עם השלוחים הבאים מארצות רחוקות באו גם תלמידים ללמוד לפניו בישיבה, וכבר הזכיר אביו התלמידים הכאים מארץ אדום (תשו' גאוני מורח ב"ת ש"ד צד 119 סי' ל"ד), אף שלא פירש שבאו לבבל כי אם לעירו של השואל ואולי היה השואל מאספמיה או ממדינה וזולתה, מ"מ בימי רב האי כבר היו תלמידים מארצות איירופא שלמדו תורה בישיבתו. כאשר יקנו עליו ר"ש הנגרי: ילדים לו בכל ארץ ערבית ואדומיה, אשר גדל עלי תלמוד וטפח להוריה. ויען כי היה שמו הולך בכל הארצות וכל קהלת ישראל והכמיהן דרשו תורה מפיהו, על כן מספר התשובות אשר נשאו ממנו בקובצי התשובות ובכל ספרי הרבנים הראשונים מופלג מאד ועולות על יותר מאלף. עניני תשובותיו לרוב בהוראה להלכה ולמעשה בדיני אישות ומסגות ומנהגי הפלות ומעודות. ודבר פלא הוא כי בדיני איסור והיתר כמו שחיטה טרפות ותערוכות איסור תשובותיו ותשובות כל הגאונים אך מעט הנה ונער יכתבן. דרכו בהן דרך ישרה ובכלל יאחזרו וראיה

עם הסברה, ולפעמים יורה וידין לפי שקול הדעת והכרת הצורך⁸). מספר רב מתייבותיו הן פירושי הלכות או סוגיות שלמות בתלמוד ויש בהן גם באווי מלות⁹). הלשון אשר השתמש בו בתשובותיו היתה עברית מעורבת בארמית כלשון הגאונים והרבה פעמים השתמש בלשון ערבית. כהחכם האמיתי דבר בלשון זכה וברורה גם רכה ובדברי נחת אל השואלים. מלבד אם באו אליו בדברי קנטורין ותואנות ובהמצאות חדשות או לא עזר כח מלחוכים על פניהם אבל גם דברי תוכחתו בנחת נשמעים¹⁰). מזה נראה כי רע עליו מעשה המתחכמים לבקש המצאות דינים ותיקונים חדשים כמעשה המתחכמים בדורות האחרונים השמחים אם ימצאו בפלפולם דין חדש כאלו מצאו עולם חדש. ככל הגאונים שלפניו היה עיקר סמיכתו בהיראת ההלכה התלמוד הבבלי. ואף כי ידיו רב לו גם בתלמוד ירושלמי והיה לפעמים אור לנתיבתו בהוראות ופירושים¹¹), בכל זאת אך באין נחשב לו בכל מקום אשר הוא בסתירה עם הבבלי. ובבחינה הזאת גלה דעתו מפורש וברור וכתב לרב נחשון בן ברכיה: אנו על התלמוד שלנו סומכים, ונגד מה שפסק הבבלי לא נחוש למה שכתוב בירושלמי. ורק נלמד ממנו דברים הסתומים בתלמוד שלנו או שלא נתפרשו בו ונתפרשו בירושלמי או אף במקום מחלוקת ואין המחלוקת כי אם בפירוש הרברים נוכל לסמוך על הירושלמי (תשובת הגאון ד' ליק סי' מ"ו האשכול ח"ב צד 53).

לא לבד בעניני הלכה כי אם נשאל גם בעניני אנדה לפרש אנדות סתומות ולישב הזרות. ובפינה הזאת תקע יסודות קבועים והם מעידים על השכלתו הרבה. פעם אחת נשאל: מה הפרש יש בין האגדות הכתובות בתלמוד שאנו מצווים להסיר שבוש להגדות הכתובות חוץ לתלמוד? ועל זה השיב: כל הנקבע בתלמוד מחזור הוא ממה שלא נקבע בתלמוד. ואף על פי כן האגדות הכתובות בו אם לא יכוונו או ישתבשו אין לסמוך עליהן כי הכלל הוא אין סומכין על אנדה. אבל כל הקבוע בתלמוד שאנו מצווין להסיר שבושו יש לנו לעשות כן. כי לולא שיש בו מדרש לא נקבע בתלמוד. ואם אין אנו מוצאים להסיר שבושו נעשה כדבר שאינו הלכה. אבל מה שלא נקבע בתלמוד אין אנו צריכים לכל כך אם נכון ויפה הוא דורשין ומלמדין אותו, ואם לא אין משגיחין בו (האשכול ח"ב צד 47 הקדמה מנח"מ). והנה הכלל הזה יפתח חרצבות האונס סרוח המאמין. כי אינו חייב להאמין בדברי אנדה בין הכתובים בתלמוד בין הכתובים היצה לו אם לפי דעתו ושכלו הם משובשים ונפתלים, רק שבכתובים בתלמוד ישתדל ליטבם ולקרנם אל השכל, אבל אם לא יצלח לו זה, אינו צריך להשגיח גם עליהן, ובלי ספק קבל כן מרב שרירא אביו אשר אמר בספרו מגילת סתרים הנכון מהם (מן המדרשים) מה שמתחזק מן השכל ומן המקרא נקבל מהם ואין סוף ותכלה לאגדות (ועי' לעיל פי"ז). ואמנם אם אמר רב האי כי באותן האגדות הקבועות בתלמוד נשתדל להסיר שבושן לא נחשוב כי רצה להורנו בזאת כי צריכים אנו למשכן נפשינו על דבריהם להצדיקם

(3) המון רב מתייבותיו עדים על זה. ונצטרף פה על מה שהתיר לקנות שפחות מצדיות ולקיים אף שאין מתיירות מפני שבאותן המקומות נצרכין להם ביותר וי"צ ח"א ט"ה סי' ו' וכן תורה שבמספרים אם אין אונאה בשחוק בקלף ובתיבה, מפני התוכחות שבהן אין דין אונאה כדון השפירות שאין גופן ממון (שם ח"ד ט"א סי' כ"ז. 4) מ' הלכות רבות בכל קיבוצי תשובות. מ' סוגיות עי' שו"ת ג"ק סי' ע' ע"א ע"ב ע"ה ע"ה פ"א פ"א פ"א—פ"ה סי' פ"ה ע'. ובפי' דבורים ומלות עי' שו"ת סי' פ"ד באות מלת צורבא, סובחא. תשו' הג' ליק סי' ב' ביאור דבור בעל מעשים סי' ל"ב שו"ת דקלים. סי' ס"ו מעשה חרודים ברי"ף ס"ה האיש מקדש בשם הגאון פרוסא דסכרא. אבל יש להחיר כי נתיחסו לו גם תשובות בסעות עי' ריב"ש סי' קס"ח הביאו ב"י ח"ס סי' ר"ג. 5) אשכול ח"ב 4 נשאל למה לא קרינן בשבת בס"ת מוסף דשבת וחשיב גם אתם מקנפרין מה שתקנו קדמונים ובכך יאריך הדבר זה ואמר למה עזבו קריאת דברות שאמרו בכל יום וכו' ועליו להתנהג מה שתקנו גדולי דורות בהכנה ובסגנון ואין לשנות ועי' כיוצא בזה בתמים דעים סי' קי"ח ע"ש כל התשובה. 6) בשו"ת סי' מ"ן סי' מ"א נ"ב דנייר דבני מערבא. ושם סי' ס"ד כתב: ובהדיא אסרי' בירוש' ר' יעקב וי' ספק לפרושי מן אהא מיטאל לכן אתנן אחרין לית בכל מתענין תנין מתענין וי"ט ור"ח ופירוש. (רו"ד ח"ד)

להצדיקם בכל אופן להתאימם עם שכלנו ודעותינו, וזאת לא זאת, כי דרך זה הגאון בהבנת דברי קדמונינו היה ישר, ומשפטו היה בצדק. פעם אחת נשאל לפרש ענין „ארבעה נכנסו לפרדס“. ופתח תשובתו בהודעת מנהגו ומשפטו לפרש דברי אגדה, באמרו: דע כי אנו מעודנו אין יורכנו לחפות על דבר ולפרש אותו שלא מדעת מי שאמרו כדרך שאחרים עושים. והרי אנו מפרשים לך דעתו של זה התנא ותוכן כוונתו ואמתה מה שהוא סבור ואין אנו ערבים עכשיו שהדברים הלכה. וראי הרבה משניות יש שאינן הלכה ואנו מפרשים אותן אליבא מאן דאיתנון (תשו' הג' ליק' סי' צ"ט). והנה דבר גדול דבר הגאון בזה והראנו אור יקרות פרוש על ההלכות מחשבותיו בחקירתו על דעות קדמוניות. בדבריו האלה יגלה ויראה לעינינו לאיש דורש בחכמה וחושב שם האמת בודעת וכלי משוא פנים. ידע והכיר כי הדעות והמושגים מתחלפים בגלגול הזמנים, ועל כן לא יאות וגם לא יתכן לשים מחשבות ודעותיהם החדשים מקרוב באו כפי קדמונינו ולהסב פני דבריהם לכונות אשר לא חשבו ולא עלו על לבם בהיותן יצירי זמן מאוחר. ונבדל בזה לטיבה מרוב חכמי ישראל הקדמונים אשר כל שיטות הפהילוסופים במבעיות ובאלוהיות אשר יצאו לאור בכל דור דור מצאו רמוזים או גם רשומים ומפורשים באגדה. לא כן עשה רב האי גאון. כמשפט המבקר האמתי היה משפטו, לפרש דברי הקדמון על פי מדת דעות זמנו ועל דעת מי שאמרם, אף אם הוא לא כן ידמה ולבכו לא כן יחשוב. והמשפט הזה גם נוצץ לעינינו מתוך פירושו באגדות אשר הגיעו אלינו. ועל כן ייסר ויכונן בכל עת פירושו בראיות מדברי עצמם ובדוגמאות ממקומות אחרים. אף בקשתו הזאת לפרש דברי הקדמונים על פי מדרתם ועל דעת מי שאמרם היא היתה הסבה כי היה תמוך מאד בפירושים ולא החליטם על נקלה עד שלפעמים כתב שני פירושים בהיות הדבר שקול לו⁽⁷⁾. במקום שעזבוהו שקול הדעת והסברה געזר מן הקבלה ויסר עליה פירושו⁽⁸⁾. אבל בכל ענין הרחיק תכלית הרחוק ליסד פירושים על הגיונים הפהילוסופיים כאשר אחרים עושים ואמר בפירושו, כי דברי הפהילוסופים רחוקים הם מדברי רבוהינו חכמי ישראל (תשובת הגאונים ליק' סי' כ"ח).

אם גם היה לו לזרא לפרש פירושים על פי הגיונים הפהילוסופיים לא היתה ידיעתה רחוקה ממנו. כי אין להכחיש כי רב האי עסק גם בחכמות חיצוניות. וכן העיד עליו הנגיד בקינתו באמרו: אשר אחז בעודו חי בכל חכמה יפיה. ובאחד מספריו יזכיר הגאון את ספרי הפילוסוף אבו נצר אלפראבי ואת המרדקדק הערבי אלכליל ואת אלקאראן ומאמר עלי כן אבו מאלב, ויסופר ממנו כי היה לו ויכוח עם חכמי ישמעאל ולא יכלו לענות כי נבהלו מפני חכמתו (הרכבי זכרון לראשונים ח"א 173 ע"פ כ"י פ"ב) ודאי לא היה משהיקם בדברי פלפולים תלמודיים. ומצאנו שבדברו על ענין הרעמים והזעות והברקים רומז על דעת הרבה מחכמי יוון וזולתם (תשובת הג' ליק' סי' צ"ח). ואמנם יען

כי

(7) הרבה פי' מדרש אגדה נמצא בתשו' הג' ליק. סי' י"ב וי"א כן צדיות לפת נקרא על שם אמו. סי' ג' במאמר (פסחים ק"ה:): גער באומה שכל מעשיה נכתבין בקולמוס אחד וכתב שני דרכים. סי' מ"ו במאמר דטובה (גב): יצא"ר דומה לצדיקים בעיניהם כתר גבוה וכו' וביאר בשני דרכים. סי' כ"ה במאמר דעירובין (ית): כל אותן חשנים שהיה אדח"ר בגדיו הלודי ברוחין ושדים וכו'. ג"כ שני פירושים ושם נראה כי מה שאמר ה"ינן אליביתה ולנפשו הית זה מן האגדות אשר אינן הלכה. שם סי' כ"ו במאמר דטובה (לו): ויצאת ש"ו מ"ן צפרני ידיו, וע"ע שם סי' כ"ח, ל"א, ל"ב, מ"ו. וכלם פירושים נאותים לפי דעות תלמוד ומבוארים בראיות ודוגמאות ממקומות אחרים בדבריהם, וע"ע בתשובת ג"ק סי' ע"ט. ובתשובות נאנני מורה סי' קל"א שנשאל על ספרו שני אדח"ר אם הוא מצוי או לא ותשובת תומת ע"ש.

(8) תשו' הג' ליק' סי' ל', סי' משלות דר"ט תכליתם ותועלתם והוריעם אחד מן חמשלים מפי הקבלה. שם סי' ל"ג סתו שיתת דקלים. שם סי' מ"ו בענין שרפוש אם כתב פסוק באגרת וסמיק דנקוד כשרפוש ומסיום וראי שמעתא בהדיא לא הוא לנא שנקוד כשרפוש מיהא עמא דבר ורשוותא הכין יצ"ר. שם סי' צ"ו אבהו דשמואל לפת לא נקרא בשבו והשבו ע"ש קבלתי.

כי רבה ידיעתו בהכמות ובפחילוסיפוא, ידע כי קרוב לבא מאתן נוק לדה וחשש פן יהקלקלו דורשהו באמונתם. כי חשב שאין כל אדם כמוהו חוק באמונתו אמיץ ביראת ה' ונאזר בגבורה לעמוד נגד ההתעות. ואף על כן לא ייעף ולא ייגע להעיר על הזק וליעץ הרחקה הפחילוסיפוא כאשר תוכל להתעות את המאמינים מדרך אמונתם. ולפי מה שנראה באחד מכתביו כבר הסתכנו בעת ההיא רבים במחשבותיהם לרגלה. כי כן כתב לאוהבו רב שמואל הנגיד: תיקון הגוף ומישור הנהגת האדם הוא המשנה ותלמוד ואשר טוב לישראל כי למוד התורה ויעיל לעצמו ולחכמים שכמוהו... ואשר יסיר לבו מזה ויתעסק בדברים ההם יסיר מעליו תורה ויראת ה' ויפסיד עצמו באותם הענינים הכתובים בספרים החצונים ויסיר מעליו כל דברי התורה לגמרי, ומזאת ההסרה יארע לאדם שישבש דעונו עד שלא יחוש לעויבת התפלה, אבל אם ימסרו עצמם לתורה ויראת שמים יצא להם מזה כי ינהיגו את ההמין לאחרית טובה בלי פקפוק ולא ישימו שום ספק בהקב"ה, ואם תראה שאתם בני אדם המתעסקים באותם הדברים ודרכי הפחילוסיפוא יאמרו לך שהיא דרך סלולה ושבוה ושיג ליריעת הכבוד לא תשמע ולא תאבה להם, ודע כי יכובו לך באמת ולא תמצא יראת המא וענה וקדושה אלא באותם המתעסקים במשנה ובגמרא⁹. הנה יתאר הגאון סדר ההשחתה ע"י הפחילוסיפוא מדרגה מדרגה. אם יסיר לבו מהבין שהעסק בתורה הוא העיקר ויתעסק בדברים ההם, שבתחלה יסיר תורה ויראת ה' ואז יסור לגמרי מן התורה עד שיגיע לעויבת התפלה. ומכוננת אוהרתו אל העוסקים בתורה שישתמרו מהפחילוסיפוא פן תסיר לבם מאחרי התורה ויראת ה'. ואף לכונה הזאת יבאר דעתי במקום אחר בכתבו לאחד מחכמי הודו אשר רצה לבאר דברי תורה ולדעת דרכיה על פי מדת חכמה חיצונית ולפי דרכי הטבעיים. וכתב לו הגאון. מה לכם תדכאו עמי לפני עניים בתורה תטחנו בשמעם את דבריכם וניב לשונכם בדרכי ארישמו וחבריו ודנים תורתו יתברך באותו הדרך... ואהם עושים במשקל דעת יוצרנו יתברך שהוא דעת התורה ממש לדעת הבל וריק רמה ותולעה תהו ובהו אשר אין בו ממש". והוסיף עוד, "אשר אמרתם ואשר שלחתם בענין הגדה והרחבתם פיכם בענין טבעכם והבלי דעתכם יודע לכם כי לא זה הדרך אשר תלכו בו מצד דעת עליון ותורתו הקדושה כי ענין הגדה כבר הורונו הו"ל הענין הנכון והטוב בדרכיהם לא יטומו עולם ועד. ומה שאתם מבקשים הסירו סניגים מכסף ויצא לצורך כלי וחפץ ה' בידכם יצלח... והייתי מאריך בתלמוד זולתי שאתם מבקשים

דברי

9) לא אוכל להתאפק מלהרחיק אחרי דברי רש"ל רפ"ב כמה שכתב בתלמוד רח"ג עהרה 15 ולא נגע כמנהג הספקר האמתי אשר לא ישא פנים לתפץ עצמו. שם כתב: ראה פלא איך חסרון איות מלות יסובב ענין הכונה מהפך להפך. ומביא נוסח ואת התשובה מאנשי הרמב"ן שבקובץ אנרות קנאות המתחלת סדרם אענה" ויש הנוסח כן: ואשר יסיר לבו ויתעסק בדברים ההם בלבד יסיר מעליו תורה ויש"ו וכו' ולא תמצא י"ש (?) ויראת המא אלא במתעסקים במשנה ותלמוד ובחכמה ית"ד לא כדברי חכמה בלבד עב"ל והוכחתו שזוהי שולא שהיה הנוסח כן לפניו לא היה מביא תשובה זו באגרת התענות בעד הרמב"ם שהוא אייה לתור. ולפ"ד נתקיים פה המשל מה שהאדם רוצה בו נוטה לבו לתאמין. כי האמת הוא שאלה המלות יא כתב ר"ה ולא הרמב"ן בשמו מעולם כי אחד מאוהבי הפחילוסיפוא סאורן זי"פ לתוך אגרת הרמב"ן ולא ידע כי עם אלה המלות אין שום מובן לדברי הרמב"ן הקדומים. כי כן מנגנו דברי הרמב"ן בחלק האחרון באגרת תורה שכתב לרבינו צפת שגורו בחרם ובארור לגנוז ספרי הרמב"ם: וי"ו כתב הרמב"ן: לכן רבותינו חושש למינונם... החכם יותר... ויצא דבר מלפניכם ותהיו לאגודה... ואל עוסק מ' מהו השימו יד מראשם אל פיכם... כי ענין הרב... לא הפרשותיו ולא הפרסמות... ואם אתם רבותי תסכימו... תחוקו ותרבר בחרם... יעזר ראו לכם להחזיר בנחת על כל להנהיג העסק מכל וכל, ירא שמים ישוב וישקוד על תורת שבתה תורה שב"ע. וכזה נהגו אבות העולם ליסור מזה חכמים גדולים אף כי לסנוע תלמידים המתחילים ללמוד כבו שמצאתי בתשובות רח"ג לנגיד ב"ב, ומעתיק התשובה. והנה מביא ראיה מרה"ג שותת מימר חכמים גדולים כזה כלומר להניח העסק מכל וכל. ועתה אלו היו המלות הנ"ל כמובנת בנוסח הרמב"ן הלא יהיה ראיה על החפך, שלפי הנוסח תהא תלמידי רצת רח"ג שיתעסקו בתורה יהו ולא להניח העסק מכל וכל, אלא ודאי ברור היא השמלות הנ"ל מופיות לתוך האגרת ורש"ל רפ"ב לא הש לבדוק היטב שהתוספת נעימה לו שיהיה רח"ג אוהב הפחילוסיפוא. והארכתי בענין זה בהאמץ שנת ג'.

(ד"ר ח"ד)

הברי הפץ ואין אנו יכולים להשיב לכם, כי איך יזהיר אדם על חרשי אדמה הנשברים והם דברי ארישמו והפילוסופים כי כלם חברים. אבל השיבו וחיו ושימו יד על פה ודעו כי כרחוק מזה ממערב כך הרחיק המקום יתברך דעתו שהיא דעת תורה הקרושה סדעות בני אדם, זכרו זאת והתאוששו ומאותו הדרך התבוששו (ש"ת סי' ה'), מהוך הדברים האלה יוצא מפורש כי ר"ה ידבר בלי העלמה בננות ארישמו וחבריו והכמתם אשר היא בעיניו הבל וריק ואין בה ממש. כי דברי ארישמו והפילוסופים הם חרשי אדמה נשברים ומוזהיר חכמי ישראל כי ישובו וישימו יד על פה מלדבר בם, ויתבוששו מאתו הדרך. ועתה כל האומרים כי ר"ה חשק בהעסק בפילוסופי וישבחה בהתחברותו עם העסק במשנה ובתלמוד (רש"ל רפ"פ תולדות רה"ג) אינו אלא תועה. הן על אוהבו וחיתונו וחברו בגאונות הוא מר רב שמואל בן חפני אמר שמפני שהרבה לקרות בספרי נכרים הכחיש בכל מעשה שנאמר כי נעשה בו גם לצדיקים ואמר שאין זה הלכה (1) על אחת כמה וכמה שהפקיד על המון החכמים, שאם בארזים נפלה שלהבה מה יעשו אוזבי הקיר.

ועתה אחרי כל אלה גלוי וברור לפנינו דעה רב האי גאון בענין העסק בפילוסופי. הוא ידע מאד דרכיה ועניניה אף על כן הוזהיר ממנה כי חשב שהמאמין יסכן בם. חשב כי מבקש יראת אלהים ואמונתו בדרך חקירה פילוסופית לא ימצאנה וליראת חמא לפי התורה לא תביאנה והשוגה בה לא ישיג אורחות חיים. אבל הוזהרתו מוגבלת רק על חכמת הפילוסופי לפי מושגה בזמנו המדברת ממציוות אל ועצמותו ובכל מה שאחר הטבע, אבל לעמת זה היה אוהב החכמות החיצוניות ובחכה יתירה עסק בהן. וכאשר הוא עצמו נתן לבו לדרוש ולתור בחכמות ולקנות בינה בידעיה מה שחץ לחכמת התורה, בלמוד לשונות זרות בתכונה ברפואה ובטבעיות, אף כן יעץ וצוה גם לבני עמו להקשיב לחכמה אונם, כי אלה החכמות אינן צרות לתורה. הנה מה טוב ומה נעים מוסרו אשר השמיע לעמו בשיריו „מוסר השכל“ (חרו 167), „היה קובץ לכל חכמה ואוסף, קנה בינה ולא זהב וכסף“. ובאר דעתו עוד יותר באמרו (חרו 162), „דעה חכמה ואם דעתה פליאה, דעה חשבון ובין ספרי רפואה“. וזה אות כי ר"ה לא היה צורך החכמות רק הוזהיר מדכמות הפילוסופי כי אותה ראה כסכנה בדרך ההוא, אבל החכמה בכלל אהב והיה מעשה אחרים לאהבה אותה ולדרשה. ואמנם כאשר התאמץ להאציל מחכמתו לאחרים אף כן כעונה למד מכל אדם וקבל האמת ממי שאמרה. וכן יוסף ממנו רב יוסף אבן עקנין (אצל הרבבי שם הערה 126):

וזכר הנגיד גם כן בספר העשר אשר בו הרבה להביא מפירושי הנוצרים, כי רב מצליח בן אלבעק דיין בסיציליאה בשונו מבאגדד שלח לו אגרת בספור חי רה"ג וטעותיו החשובות, ובתוך שארי הדברים ספר בי ביום אחד נפל הדבור כבית הישיבה אודות פסוק אחד ונהלקו בו האספים בבית הישיבה ורמו רב האי לרב מצליח שילך אל קתוליק הנוצרים אודות מה שנמצא אתו בכיאר זה הכתוב, וכראות הנאון כי קשה הרב לרב מצליח התרעם עליו באמרו האבות והצדיקים הקדמונים אשר היו קדושים לא נמנעו מלחקור על דבר כאור המלות אצל בעלי אמינות שונות... ואז הלך רב מצליח אל הקתוליק ושאל את פיו וקבל ממנו הרגומו בלשון סודית. בן היה משפט דה"ג בזמנו בדורות החשובים. ואיו להם למורדי אור בין המון גדול מהרענים מעלבון רבם, שלא למדו מדותיו ולא הלכו בדרכיו, ותהי להם חכמת העולם לתועבה ואף דעת לשונות זרות היתה להם לזרא, ולאחרים ביניהם אף חכמת לשון הקדש ודקדוקה חמאת נפש.

אמנם

(1) עי' בתשו' ה' ד' ליק סי' צ"ט מרה"ג בכיאר זאת הכרייאה בחגיגה (יד): ארבעה נכנסו לפירס.

אמנם בעבור סורי מהפילוסופי לא סר מהחקירה העיונית הטבעית אשר נאדם החוקר לתכלית דבר. מעולם לא קבל דברים הממרים את השכל הבריא. ועל כן במצאו דברי קדמונים אשר לפי פשוטם אין השכל הישר סובלם, ואם נקחם ככתבם יפול דופי על אומריהם כאלו האמינו בדעות המכהות זהר דת היהדות, או ככל מאמצי כח התעמק בכונתם הפנימית ופרשם בדרך משל וציור, ויציב לו כלל גדול: כל דבר שאמרו חכמים המראה הגשמה לא אמרוהו: כפשוטו כי אם בתורת משל ודרך דמיון לדברים הנודעים בינותינו למראית עין כמו שהוא בדבורי התורה שדברה תורה בלשון ב"א. וכמו שהנביאים ממשלים ואומרים: עין ה', יד ה', אף ה', עלה עשן כאפו ואש מפיו, אשר לא יובנו כפשוטם אלא בתורת משל, כן הוא בדברי אנדה. כי בין משקול הדעת בין מדברי חכמים אין ספק שהקב"ה אין לו לדמותו לשום בריה ותואריהם ותכונותיהם (תש' הג' ליק סי' צ"ח). וכונתו היא שכל התארים המגשימים שנמצא בדברי חכמים יש דמיונם בדברי נביאים. וכמו שצדריכים לפרש המקרא בדרך משל כן נפרש דבריהם. ואם אמרו שהקב"ה סופק כפיו הלא כמו כן אמר הנביא אכה כפי אל כפי וכאשר יתפרש מאמר המקרא כן יתפרש מאמר הנמרא (שם), וכאשר יתפרש כאריה ישאג שאוג ישאג על גותו כן יתפרש: הקב"ה יושב ושואג כארי (האשכול ח"א 6 מרה"ג). שמת בעלי המחקר מן היהודים מענין קול הנברא אוד הנברא, דבור הנברא, השלים רה"ג עד קצה האחרון, ואמר כמו שטפרשים פה אל פה ארבר בו שבורא קול דבור, כן נפרש אמרם הורדת דמעה אצל הקב"ה שבורא דמעה, וגם אני אכה כף אל כף שבורא כפים וכן בכל התוארים הגשמיים (שם). ואולם מצאנו כי דבר גם על דברים מופלאים משכל הפשוט והאמין במציאותם. כמו בתשובתו על ענין „ארבעה נכנסו לפרס". הנה אחרי שהקדים שאין דעתו לפרש רק מדעת מי שאמר הדברים ומה שהיה האומרם סבור ואיננו ערב שהדברים הלכה, יסדר בסדר הגיוני ומדעי תולדות זה הענין ויזכיר ראשונה: כי הרבה מן החכמים היו סוברים כי מי שזוא הגון נכמה מדות זכויות ומבוארות כשמבקש לצפות במרכבה ולהציץ בהיכלות של מלאכי מעלה יש לו דרכים לעשות שישב בהענית ימים ידועים ומניח ראשו בין ברכיו ולוחש לארץ שירות ותשבחות... ובכך מציץ בפנימים ובחדרים כמו שהוא רואה בעיניו היכלות שבעה רצופה כאילו הוא נכנס מהיכל אל היכל ורואה מה שיש בו. ומענין הזה שני משניות תנאים ידועות ומפורסמות היכלות רבתי וזוהרתי. וזה כינת אמרם ארבעה נכנסו לפרסם כלומר הציצו במרכבה וראו שנכנסו להיכלות, וזה היה מקובל אצל הראשונים ואין אחד מכחש בו. והיו אומרים שהקב"ה מראה נוראות לצדיקים כמו לנביאים, ור"ש בן חפני הכחיש כל זה ואמר אין זה הלכה. אבל הוא (רה"ג) סובר שהקב"ה עושה נסים לצדיקים ולא רחוק ממנו שהוא מראה אותם בפנימיות מראות היכליו ומעמד מלאכיו. והנה אף שמבואר מדבריו שהשב כי אינם רואים ראייה ממשית כי אם דמיונית שמדמים כאלו רואים בעיניהם היכלות שבעה, הלא גם מבואר כי האמין בכל לב שהראייה הדמיונית היא נסית והקב"ה מראה אותם מראות היכליו ומעמד מלאכיו, ועל כל פנים האמין במציאות אלה ההיכלות כפי מה שהם מתוארים בספר היכלות. הלא אם יאמין שהקב"ה מראה אותם בדמיונם היכליו בהכרח שיאמין מציאותם כי אין יראם השם דבר שאינו נמצא? ועתה אולי נחשוב על פי הדברים האלה כי היה רה"ג מבעלי הסוד המכנים עצמם בעלי קבלה והאמין בהבליהם והווייתם, אין הדבר כן בשום ענין, ונמצא עדים רבים ונאמנים בקצת מאמריו אשר

השאיך אחריו ברכה כי ההפוך מזה הוא האמת.

אשר דבר מאלה הדברים המופלאים והאמין מציאותם, לא עשה בזה רק כמשפט

התלמודיים המיבהקים אשר להם מעשה מרכבה ומעשה בראשית דבר גדול, ותהי זאת האמונה קדש לקדמונים מן התנאים, וגדוליהם הנו בפנה הזאת ודרשו בה, ועל כן לא יפלא אם רב האי התלמודי הנאמן חשב עליה והגה בה כאשר יהגה ברדני שבת. אמנם אין ספק כי רה"ג השתדל לקרב דברי פלאות האלה אל שכלו מתאים עם שיטתו שכאשר צריכים לפרש דברי המקרא כן נפרש דברי חכמים. והלא גם במקראות נמצא ציורים ממראות היכליו ומעמד מלאכיו. אבל לא הגיעו אלינו פירושו לא מאלה ולא מאלה. ויען מה? יען כי הפרסום בכמו אלה לא היה ישר בעיניו. ודעתו בזה מתאמת עם דעת אביו הגאון בענין הברייתא של ר' ישמעאל משיעור קומה אשר נשאל עליה מאנשי פאס. והשיב בתשובה אשר לקצת נוסחאות גם רב האי חתום עליה: ויצרנו סרוסם ומעולה מהיות לו אברים ומדות כפשוטם של דברים כי אל מי דומה ומה דמות יערוך לו אלא דברי חכמה הן שיש ספוגיהם מעמים גדולים... ונפלאים מאד והללו רמזים שלהם וסודות הן ורוזים ומתרים שאי אפשר למסרם לכל אדם. אלה הדברים הלא דבר כהתלמודי האמתי כפי מדת המשנה והתלמוד. התלמודיים מאז חשבו כי אלה הפנות הן חלק מתורת היהדות ואין הבדל בין הדרישה בהן ובין הדרישה בעריות רק בתנאי ואופניה ושיעורה. הלא כן מבואר במשנה ובגמרא. בכלל החלק הזה נכללו לפי אמונתם כל הדברים הכתובים במשנה שיעור קומה ובמשניות של היכלות אשר לדעת כלם יסודם רבי ישמעאל. והלא אף מי שפקק עליהם לא החביש יחוסם לתנאים כי אם אמר שאינם הלכה⁽¹⁾. ועתה ככל התלמודיים כן גם רב האי חשב אלה לחלק מתורת היהודית והוא מעשה מרכבה, ואמר „שדבר זה ידוע ומפורסם“, ועל אותן הצפיות דברי הברייתא מן הנכנסים לפרדס מכונים, והוכיח זה כדבר ברור מן התלמוד. ואחרי הדברים והאמת האלה נראה סביאר כי מצבו בפנה הזאת הוא מצב בעלי התלמוד, ובהיות כן נאמר כמו שלא יעלה על הדעת כי רבותינו בעלי התלמוד בעבור שדרשו מעשה מרכבה החזיקו בלמוד הסודות ובהבלי הקבלה לפי מדרתה אצל המקובלים מומן הגאונים והלאה אף כן לא יעלה על דעתנו שרה"ג החזיק בלמוד הסודות לפי מדרתם. ובאמת בכל הדברים אשר בדינו ממנו אין רמז אף במלה אחת אשר יורה כי הלך אחר ההבל הזה ויהבל להאמין בכמו אלה. ותהי להפך. כי באחת מתשובותיו כתב מפורש כי מאמר בני אדם שאפשר לעשות מעשים גדולים על ידי שמות, כל אלה וכיוצא בהם דברים בטלים הם אפילו הם צדיקים גמורים אין נעשה להם כזאת. והי כאשר תמהו עליו השואלים באמנם כי כמה מחכמי ארץ ישראל וארץ אדום אנשים חכמים ונאמנים מגידים כי ראו זאת בפרהסיא שעשו פעולות ועצרו בעד לסמים מלעבור ופועלים על ידי שם שיהיה הים נח מועפו, או יגרמו מיתה לאדם; השיב לא ידעתי סמי תמהתם ממני או מהם תמהתם, ומסיים דבר זה אי אפשר להיות כל עיקר. והוסיף עוד לאמר: המדרמה אפשרית דברים כאלה על ידי נס או שם בשוטים הוא נחשב, ואדם שיש בו דעה לא יחשוב כזאת וכל אלה דברי רוח המה. ועוד ספרו השואלים כי מסרת ביד הצרפתים שבא רב נטרונאי לשם בקפיצת הדרך והרכיץ תורה וחזר ולא נראה בדרך. ועל זה אמר אדם רמאי נזדמן להם ואמר אני נטרונאי. ואלו היה ר"ג נודע בכמו אלה לא נכחד ממנו כי לא שמענו עליו מדרכים אלו כלום. אבל רב משה הכהן היו מוענים כי היה רגיל בקמיעות ולחישות וכיוצא בהם, והקרו קדמונינו זה הרבה ונגלה כזבנות כמה מענות,

ובישיבת

(1) הדבר מובן מאליו כי לא הברילו בין משניות דהיכלות ובין שיעור קומה ויש יחוס גדול בין שתי אלה המשניות.

ובישיבת סורא היו דברים אלו רובם, כי הם קרובים למדינת בבל ונבוכדנצר ואנו רחוקים משם. כללו של דבר פתי יאמין לכל. ואחר שדבר עוד על הכלי כמה ספרים שכנה בשם כמו: ספר הישר, חרבא דמשה, רוא רבא. ואחרים שקראם מתוכות ופרטים שאין להב קץ ומספר, ומעיד שלא מצאו אמת הדבר, ודבר עוד מן השמית, מסיים ואומר: זי הוא זה בדורות הללו שאמר שם: מפורש על הים וינוח ועל האיש וימות וכיוצא באלו המעשים? אין אלו כלום אלא דברי שא המה אל תאמינו בהם (פעם זקנים נ"ד - ג'ו). ועתה האיש אשר כה ידבר מתחבולת בעלי הסוד ונפתליהם ההיא יקרא מחזיק בלמוד הסודות⁽¹²⁾ ובין המקובלים יתחשב? אבל הוא הדבר אשר דברנו. בדברי רזים וסותרים עמד ר"ה על מצב התלמוד, אבל נבזה בעיניו נמאם האמונה כהכלי הוא של המקובלים המכונים בעלי הסוד כרב משה הכהן שהוכיח וכל כיוצא בו. ועל כן טובן מאליו גם כן כי כל התשובות שנתייחסו לו בעיניו הקבלה מוזיפית מבעלי הקבלה האחרונים אשר כרו מלב ובשקר תלו בו⁽¹³⁾. מכל האמת והדברים האלה הראנו לדעת כי נתן רב האי את לבו לדרוש ולהורח בחכמות, והבין דרכי הפהילוסופים אף שהוזהר בכל עת להשתמר מהם. וכמו כן נפשו חמרה לדעת רזי תורה אבל הזהיר אחרים פן יכוח בנחלתם. הגה ודרש באלה פליאות חכמה ושפמ במדת בינתו מה אפשר ומה נדחה מהלכה. ומסדותיו האלה אף אנו נשפוש כי היה אמתו בחכמה סתין במחקרו רחוק ממשוא פנים בתורה. האמת לפי הכרתו הנר לרגלו והיא האור לנתיבותיו. ואמנם תכונותיו האלה הפורשות ענן אורן על מחקריו בחכמות אף הן מוזהרות לנגד פנינו גם מתוך פירושו על התלמוד אשר כולם ישרים למצאי דעת. רב האי כתב פירושים על התלמוד ואולי על כלו. פירושו האלה היו נמצאים ביד המפרשים הראשונים אבל לא נשארו לדור אחרון. ובאין ספק היתה הסכה יען כי המפרשים הראשונים שאבו מהם רובם עד כי כמעט הריקו המקור עד תומו. על כן הדורות האחרונים לא הקפידו עוד להעתיקם. חבור אחד מפירושו נשאר לנו בשלמות, והוא פירוש על סדר סהרות, זה הספר איננו פירוש בסובן העצמי. כי לרוב לא יבאר ענין המשניות והלכותיהן כי אם יפרש רק מלות ודבורים. לשונו קצרה אבל מובנת, ובאוריו פשוטים ומיוסדים בדרכי הלשון ודקדוק ושימוש. בהראותו גזרת המלות מלשון הקדש יביא יציאות מלשון המקרא. ואם מלשון חכמים אשר יקראו גם לשון רבנן או מלשון המשנה או מלשון ארמי או מלשון תלמוד מציע גם כן דוגמאותיו. במקומות הרבה יפרש גזרת מלות מלשון יוגית ויצייר לפעמים צורות אותיות יוגיות אלא שהמעתיקים השמיטוהו כמו שהשמיטו צורות אחרות בכל מקום שכתב המחבר „וזה צורתו“. וטוה נדע כי היה בקי בלשון יוגית. מצאנו שבמקום אחד מביא גם פירוש מהגוים שבעים זקנים (צד 17). ועל מלת „קמטרא“ כתב: לשון ערבי יוגי ורומי ואדומי (צד 18) ונראה

(12) בתלמוד רה"ג מרש"ל כתב שהחזיק בלמוד הסודות כאביו ועוד יותר ממנו וראיתו מתוך החשיבה בענין ד' נכנסו לפרס. וכבר ראתי בפנים שאין זה ראיית כלל שהיה חבר לבעלי הסוד ויודעי חן. ולהפך תראנו מפקמות אחרים שהיה מנגדם. עוד מתשובת על יג סודות ועשר ספירות שהביא ר' שם סוב כס' האמונות ש"ב פ"ו ובחיו עה"ת פ' כי תשא ובס' פת הרמון לרמ"ק שער י"א פ"ו וזה כתב שחשואל הית רב מלטי והבריו וניכר ויפח כתיבתו. איך ר"פ שקדם הרבה לרה"ג ישאל ממנו. וע' בתולדות ר"ש בן חגני מתרכבו הערה 19 שהשיב יפת על שפת רש"ל והנמשכים אחריו בזה. אלא שבאחת הפרוץ על הסדה באמרו שהתשובת בענין שיצור קוסה מוזיפת ואין ע"ז ראיית. ואינו נכון ואינו צריך כמו שבררנו בכתב.

(13) ע"י הערה 12 מן התשובות המוזיפות על שמו. וע"י הכיבן במקום הנ"ל ויופס בשם רה"ג במ"י עלינו לשבח, ופתרון חלומות. שהר"ד יל דוקעס הראת ויפס נחל קדומים צד 11 הערה 3. ובש"ת ס' רצ"ו איתא תשיבת מסין הוח בענין כמה יובק"ו אינו בהפלת ר"ה שכל באטר שבת מראת חיווף שכל לשונה הוא לשון המקובלים המאוחרים ע"ש הי"ב.

ונראה קצת מזה כי ידע אלה הלשונות¹⁴). לרקל ההכנה בפירושו דרכו להתגם הכונה בלשון ישמעאל ולרוב בלשון מייית, ואף פעם אחת בלשון פרסי (צד 4) ולא לבר שכותב מה שם המלה בלשונות ההם כי אם כותב כל הפירוש בלשון ערבי. ואמנם בענין נורת המלות לא מצאנו בכל הספר שיקתנה מלשין ערבי. רק במקום אחד (צד 25) אמר: תלולית כמין הר קמן תל במייית. שבהשקפה ראשונה נחשוב שרצה לומר שתלוליות הוא מנורת תל הערבית, אבל תקן הדבר מיד שלא נחשוב שגורתו ערבית ומוסיף לאמר: מן והיתה תל עולם. ועל כן באמרו "תל במייית" כונתו רק שדוגמתו במייית ולא שהגזרה משם. לפעמים יאמר "לשון הקדש" על מלה אשר אין לה שום שורש במקרא אלא היא ארמית ומלשון הגמרא כמו (צד 10) במלת חזינא פירש כל מקל שנותנין בראשו (שמך) [ברזל] שמו בלשון קדש חזינא. וגלוי וידוע הוא שאין לזה שורש בלשון המקרא¹⁵). במקומות אשר לא יעמיד על שורש המלה ולא ידע גורתה יפרשנה לפי הענין ויזכיר פירושו על פי דוגמאות ממקומות אחרים ובפירושים כאלה דרכו לאמר: ומנן שהוא כן ומביא ראיה ודוגמא לפירושו (צד 4, 5). וכן דרכו לפעמים להעיר שעל פי פירושו שפירש פה במשנה מטהרות יבואר דבור במשנה או בתלמוד במקום אחר (צד 4). המקורות אשר מהם שאב לתועלת פירושו הם במדרגה ראשונה ספרי התורה שבעל פה; משנה, תלמוד בבלי גם ירושלמי; תוספתא – אשר קראה לרוב תוספה – תורת כהנים – תרגום אונקלוס גם תרגום יונתן על הגבאים, אשר קראו תרגום רב יוסף, אבל היו לו גם מקורות מאוחרים. כי בכמה מקומות הביא פירושים מקדמונים ומשתמש בדבורי הצעה: יש מפרשים איכא דאמרי, יש אומרים. פעם אחת מביא תלמוד כלים שמצאוהו בירוסא (צד 11). מה מיבו של תלמוד כלים זה לא ידענו אבל מציאתו לא נפלאה ולא רחוקה היא לפי מה שכבר בררנו בראיות כי היה התלמוד סתפשמ על כל ששה סדרי משנה (לעיל ח"ג צד 230). בכמה מקומות נוטה מפירוש התלמוד ופירש באופן אחר (ועי' דרכי המשנה 318). ואמנם מצאנו שאומר בפירוש שנוטה ממה שבאר התלמוד מלה במקרא יען כי אין פירוש התלמוד לפי עמק פשוט. וזה בביאורו למלת "שדה" יאמר שהוא תבה ולקח גזרתו מענין שדה ושרות שבמקרא, ומוסיף לאמר: אף על גב דבנמינ לאו כי האי גונא נפיל אבל קימא לן דאין מקרא יוצא מידי פשוטו (צד 17). בקצת מקומות כתב: פירש בשאילות וכוונתו על תשובות הגאונים שקדמוהו. ומזכיר פירוש מפירושי רב סעדיה גאון למשניות זרעים (צד 38), גם הביא נוסחאות מתחלפת שהובאו מאחרים ודבר הצעה בזה "ויש ששונין". מפירושו עצמו על מסכתות אחרות יזכיר פירושו על סדר זרעים (צד 34) ופירושו על מסכת בכא בתרא (צד 43). בפרשו שמות עשבים מביא ראיה ממה שמצא בספרי רפואה (צד 45). והנה הכברנו מלים לדבר על הכונת הפירוש הזה מפני כי לפי תכליתו התועלת מזה כפולה ומכופלת להכיר מעלת רה"ג ויתרונו על רוב הגאונים, ראינו כי דרך מדעי אמתי דרכו בפירושו, ראינו כי נתן את לבו לדרוש ולתור בכל מיני חכמות, וראינו כי היה למוד ובקי בלשונות שונות אשר בזה נבדל לטובה מכל הגאונים.

רוב פירושי הספר הזה העלה רב נתן מרומי בספרו הערוך. אף כי לרוב לא הזכיר שם בעליו עליהם, ומראותנו כי רב נתן משתמש בפירושו האלה בלי הזכרת שמו

14) עי' בערוך ע' קמטרא שהביא ג"כ פ' לשון ערבי ורומי ואדומי והוא לקוח מפי רה"ג ובמעות יצאט יוני. ובתנ"ס כתב רס"ל בעל מערכי לשון נראה יהיה לשון יוני כמו שתרצנו.

15) ויל בערוך ע' חזינא פ' כל מקל שנותנין בראשו ברזל כמניקת ואם סמך נועצין בראשו שמו בלשון קדש חזינא. וזה כברור נעקט מפי רה"ג וכן בערוך זריכים לתקן גי' הפירוש שלפנינו המשובש. (דרי"ד ח"ד)

שמו, מזה נוכל לרונן כי כאשר עשה עם פירושו למהרות, כן עשה עם שאר הפירושים למסכתות אחרות, אשר בלי ספק היו בידו, ועל כן לא נפלות היא ולא רחיקה לאמר כי בערוך עלו רוב פירושו רב האי גאון. הנה בששים ושלושה מקומות הביא הערוך דברים ממנו בהזכרת שמו עליהם מפורש, בהרבה מקומות הביאו בכינוי „גאון“ ודבר ידוע הוא כי הכינוי „גאון“ סתם מכונן בערוך על רב האי¹⁶. והיינו יכולים לחשוב כי זולת אלה אין בערוך מפירושי רה"ג. ואמנם פירושו על סדר מהירות יראנו לדעת כי רוב פירושו טובאים בערוך בלי שם אומנם, מזה יצא כאור משפטנו כי כמו כן פירושו רב האי גאון אחרים העלה בערוך אף כי לא נקרא שמו עליהם ועל כן ההשערה קרובה כי רוב דברי הערוך נבעו מפירושו רב האי. המפשים הראשינים אחרי תם פרק זמן הנאונים פירשו את התלמוד כלו או רובו או מקצתו כמו רבנו חננאל בן חישיאל ורבנו נסים בן יעקב מקוראן ורבנו גרשום בן יהודה מאור הגולה, וכלם שאבו ממעיני הכמתו של רב האי גאון והעלו בספריהם פירושו. והלמידים הבאים אחריהם ותלמידי תלמידיהם אשר גם הם עשו פירושים בלי ספק השתמשו בפירושו הגאון אשר לרבותיהם היו לעינים, עד שנוכל לאמר כי כל הפירושים אשר יצאו לאור דור אחר דור שאבו ממעיני וקיימו פירושו בספריהם, ועל ידי זה נשתקעו הדברים ולא הועתקו עוד. אמנם מן ההעתקיות אשר העתיקו ככתבן וכלשונון נראה כי פירושו על התלמוד היה להם תכונה אחרת מפירושו למהרות. בהם לא השפיק בכאור המלות והדבורים כי אם יבאר גם משאו וזמתו של התלמוד. ויפרש כונתו ומשתדל לישב אגרות ורות ולפעמים יכריע גם ההלכה¹⁷. ועתה אם נשאל מה זה ועל מה זה שנה את טעמו בפירושי התלמוד ופירש בהן כל ענין וענין ולא עשה כן בפירושו למהרות אשר לא יבאר בו כי אם מלות ודבורים? על זאת נשוב יען כי לא כתעודת הפירושים לשאר התלמוד תעודת הפירושו הזה, המה היו נודעים למתחילים ולתלמידים ולהם היה צורך לפרש מלות ודבורים המשא ומתן וכל ענינו אבל הפירוש למהרות היה נועד לאלה המעינים אשר כבר הגיעו למדרגה גדולה בחכמת התלמוד והיה די לו לפרש להם רק המלות והדבורים הזרים הנמצאים במשניות סדר הזה¹⁸. פירושו היו על רוב התלמוד ואלו על כלו. פירושו על סדר מהירות נשאר בשלמותו. ועל סדר זרעים יזכיר הוא עצמו. וכן על מסכת בבא בתרא בעל הערוך מביא מפירושו לאחד עשר מסכות והן חגיגה (ע' אבני שש) עירובין (ע' אברונגי) פסחים (ע' לטש) סוכה (ע' היום) כתובות (ע' בתולות) קדושין (ע' אלמנה) העניות (ע' אנכא) גטין (ע' בר שניא) סנהדרין (ע' ארא) שבעות (ע' חרש ג') הולין (ע' רב א') גם בהלכות רב יצחק אלפסי נזכרו ממנו פירושים על מסכת ביצה (ביצה פ"ב) על מגילה (שם פ"ג) על בבא מציעא (שם פ"ד) ועל מכות (שם ספ"א). מפירושו רבנו חננאל ליומא (ל"ג) שהביא פירושים בשם גאון סתם שהוא בלי ספק רב האי נראה שעשה פירוש מסכת

יומא

¹⁶ בסגנונים האלה מסכתו על דברי ר' הניך יהודה קאחום בסבוב ספרו ערוך השלם דף XIII ב'הף תנמוד. וכתב עוד שם דף XIV שבמסכת פירושי הגאון על מהרות נמצאים בערוך אף שאינם נזכרים בשם.
¹⁷ מביאורי המלות תמצא דוגמאות בהרבה מקומות שהביא בח"ע דבריו ע"ל אברונגי, אמר, אספרנסו, אספרי, אפתק, אצוא, ועוד ב"א. פ' אגרות ע"י ח' רשב"א לברכות (ג). וענין שהקפח מניח תפלין, והזכרת הלכת ע"י שם יא) לענין ברכות מעכות. ועוד שם לו. וביבשתא קייל כרבא. ושם (כ): כללו של דבר עמא דבר הלכתא היא ועוד בהרבה מקומות בראשונים.
¹⁸ ע"ל דרכי המשנה 17 וז"ל בקיצור ר"ה לא בא לפרש הענין אלא המלות מפני שפ' הענין היה סגור פתח אל פה וכאשר לסר הרב את תלמידיו המשנה סגר להם סימני המשנה ולא היו צריכים לפרוש מיוחד ע"ש כל דבריו. ואין זה נכון דא"כ כ"ש שלא היה צורך לפי מיוחד למסכתות אשר היו רגילים יותר ללמוד בישיבה ואע"פ לשאר מסכתות עשה פירוש מיוחד לפרש הענין אף עיקר כמ"ש (נרדף ח"ד)

יומא. ביד הרב רבי שלמה בן אדרת היו כמה מפירושו ומזכירם בחידושו. הפירוש למסכת ברכות מביא בהרבה מקומות ובקצת מקומות ישחמש בפירושו למסכת שבת (שבת יח. כו. לח. לט. נ. צא. צב. צג. צד. קד.). סגנון פירושו ודרכם נלמד לרעה מתוך קצת תשובותיו אשר עלו בקובץ תשובות גאונים קדמונים (ס' ע' - ע"ב ע"ה - פ"ח פ"ח פ"ח פ"ח) אשר הן כולן פירושים לסוגיות שלמית ונראה מהם רב השתדלותו לחבר עיקר הסוגיא ומשאה ומתנה ולחאר בלשונו לגולל דבריה הוייתיה ופזיקה הכל מסודר ומקושר ומפירש עד שיצא כננה מונבה באר היטב, וכלי ספק היו כל פירושו על דרך זה¹⁹.

ספריו בפסקי הלכות אשר בידינו, הם: א) ספר מקח וממכר. בו ידבר בששים שערים מכל עניני מקח וממכר. הוא כתוב בלשון ערבי „לבני אותו הלשון לפי שלא היו מכינים כל כך בלשון רז"ל" ונעתק ללשון הקדש מרב יצחק אלברצלוני בשנת ד"א תתל"ח כמו ארבעים שנה אחרי מות הגאון המחבר. פתח הספר במפתחות השערים ולפי הנראה עשה המחבר עצמו את המפתחות. שהספר מתחיל במאמר: אתה מוצא חבור כל עניני המקח והממכר על ששים שערים ומינה והילך תיכן ענין השערים בקצרה, ומסיים והריני מפרישם דין כל שער ושער והלכתו בעור אשר נתן מערכי לב ומאתו מענה לשון. והרברים האלה מראים הלשון המחבר עצמו. חבור הספר הוא בסדר נאה מאד עניניו נערכים כערך הגיוני ומדעי. ואינו כולל פסקי הלכות מפשטיה וקצובות לבר כגורי דינים כי אם כל פסק ופסק מיוסד בראיות מן המקורות. אך לעתים רחוקות נוטה מן התלמוד או מסיף עליו ומכריע לפי שקול דעתו ואז יתן דין וחשבון על מעש נמייתו²⁰. לרוב אינו מאריך בפירושים לעניני המקור והראיה כי כן דרוש לענין הספר שהוא רק קבוצת דינים. אך בקצת מקומות מאריך לפרש ידברי המקור ובהם מהנצל כי הוכרח ליה יען ראיתו כי הראשונים מעו בפירוש השמועה (ש"ג וש"ו). ומביא לפעמים גם פסקי גאונים בתשובותיהם וסותר דבריהם (שער י"ג, י"ז) כשהגהו בפירושו לפרש גזרת המלות כן גם בחבורו הזה לא חדל להעיר במקום הצורך על גזרת קצת כנויים עומדים כמו מלות מסירה מוסירה משיכה (ש"ג). אף שבינתו בספר הזה לחבר יחד כל הדינים בעניני מקח וממכר ככל זאת חדל להביא קצת דינים עיקריים מדיני מקח וממכר כמו דיני מכירה בכתי ערי חומה, יען כי אינם נוהגים בזמן הזה וכתב כן בפירוש: ולא באתי לפרש תורת זה הממכר לצורך זו השעה לפי שאינה אלא בזמן שישראל שרויים על אדמתם (ש"ח). אל הספר מקח וממכר נספחו עוד ספר המשכונ, משפטי התנאים, משפטי הלואות וארבעתם הם בידינו באגודה אחת. העתקת אלה השלישה הנספחים היא מסעתיק אחר, כן נראה ממליצתה שהיא יותר פשוטה וברורה מהעתקת ספר מקח וממכר, וכן מהלשון

בהצעת

9) זה הכלל תפשו לעיקר שבכל מקום שמביא הדרך דברים מתשובותיו אומר כפי שכן מצא בתשובה ובמקום שאמר, פרש' הוא מפירושי הגאון. וקיימת זה הכלל גם כשארמו על ראשונים אחרים שחשתיקו דבריו.

20) בשער ג' בענין הפעושות מקחן וכו' כתב הדרך הג' שלא ימכור אלא כדי חייו כגריסנין נלה אמר אבא בר יעקב אר"י משום כדי חייו ולפי דעתנו אנו רואים שאם יש ממון הרבה שניתן לו סמנו מקצת לסחור במה שיתלמד כבשא ובמתן ואע"פ שאינו צריך לכדי חייו ולפי מראית עיני הריון. ושש שער ששי בענין שעורי החסיון בספקיד תבואות כתב: ואלו השעורים שפרשנו לא העלה על דעתך שיהיו בכל מקום (ולפי [ובכל] זמן דוש מקומות שהאזורים יפה ואין מרקבת תבואות בכל כך ויש מקומות שמתרקבת התבואות טובא ואין לנו לרין אלא לפי שהוא בכל מקום ובמשנת דב"מ, ס'. לא נאמר רק הכל לפי המדה הכל לפי הזמן. ועי' עוד שש שער ג"ז וז"ל ותדע דאילו השעורים ששערת המשנה לא נתן אותם השעורים אלא לפי מנתנם ולעולם אין דנין אלא לפי המרון והעפרותית בכ"מ ומקום... ואם הוא מקום שאין בו מנהג ידוע יש על הביד לעשית לפי ראות עיניהם ולפי מה שעניניהם רואות.

(ד"ר הד')

בהצעת הראיות שהוא שונה באלה מבוה²¹). עוד הגיע אלינו ספר ממנו ונקרא ש ע ר י ש ב ו ע ו ת כולל כל עניני שבועות. השם שערי שבועות. השם שמו העיקרי אש-קראי המחבר עצמו (מו"מ שער כ"ו). אך במקום אחד קראו כתב השבועות שענינו כמו ספר השבועות, וכל האומר כי יש קדמונים אשר קראו לספר משפטי שבועות גם כן בשם שערי שבועות (איצר הספרים של בן יעקב צד 367) כאלו משפטי שבועות הוא שמו העיקרי, אינו אלא מיעה, כי הפך הרבר, שמו אשר נתן לו מחברו הוא שערי שבועות והשם משפטי שבועות מפל לו שנתנו לו אחרים²²) ואמנם בזמנו קראוהו גם "ספר שבועות" סתם, מתאים עם מה שקראו גם המחבר פעם אחת "כתב שבועות" (ש"צ ח"ה ש"ד סי' ו') זמן חברו היה קודם שעשה ספר מקח וממכר כי בזה האחרון כבר רמז על שערי (מו"מ שער ששי). אלה הספרים מפסקיו הגיעו אלינו וחבר עוד ספר בפסקי דיני מומן והוא ספר המצרנות, אשר אינו נמצא אתנו ולא ידענו מה היה לו אבל נשאר ממנו דברים הרבה אשר העתיקום הפוסקים הראשינים (הרא"ש ב"מ פ"ט סי' כ"א כ"ג כ"ה ובעה"ע מביאו ב"י בב"ה ח"מ סי' קע"ה). ואמנם אין ספק כי חבר עוד ספרים אחרים מפסקים, ורמזו הוא עצמו בספרו על חברו שהוא רוצה לחבר ברחמי שמים (שער ז') ולפי הגרסה מהענין שרמז בו עליו הוא בדיני נזיקין. ולא נפינה כי גם קיים רצונו ומלא דברו.

כמקרה קצת ספריו בהלכה ודינים כן מקרה ספריו אשר חבר בענינים אתיים מחכמת ישראל כי ברב הימים אבדו או נעלמו מעינינו ולא זכינו לראותם. רב האי חבר פירושי על המקרא לפי פשוטו ונתיהם לו פירוש על התורה (לקוטי קדמוניות 192). וגם על פירושים על חלקי מקרא אחרים, אשר מהם נשאר לנו שידורים קמנים כמפרשי המקרא הראשינים בפירושי רש"י (הושע ג' ג') בפירושי הראב"ע בקצת מקימות, ופירושי רד"ק ובספרו השרשי בהרבה מקימות (רש"ל רפ"פ תולדות רה"ג הערה 28) הרכבי תולדות רש"ח הערה 11). והרד"ק בשרשיו מזכיר גם ספר המאסף, והראב"ע בס' מאזנים כתב עליו שהוא מלא חכמה וכליל יופי. ופירפום דוראן הלוי בספרו מעשה אפר (צד 44 ה"ל רי"ט פריעדלאנדער ור' יעקב הכהן) הודיענו ענינו ותכנון שהוא כחכמת דקדוק לישון הקדש. בבאיור מקראות סתומים יש לנו ממנו השובה ארוכה על שאלת רב נסים מקירואן. והיא מעידה על השתדלותו להעמיק במקרא לפי פשוטו ועל טוב מעמו ודעתו למלאות חפצו. עם חברו אשר חבר בפירושי המקרא נחשוב גם חברו נגד הקראים, כי היה בלי ספק מתוכח עם הקראים בפירושי המקרא. אמנם בספר הזה חלו בו ידים וזיפוהו וכתבו בו דברים אשר לא יתכן שרב האי אמרם. שהקראים מביאים בשם הספר הזה כי אמר רב האי, כי יצחק נפחא תקן העבור (עי' ל"ק הערה ו' צד 148 ונספחת וכו"מ) זה באין כל ספק וזוף כי אין רמז ושרש בשום מקום לזה²³). אך בכל זאת לא נכחיש מציאותו בדעתנו גם ממקום אחר כי הרבה להלחם עם הקראים (תש' הגאונים ליק סי' א' ושה סי' ל"ד)

בעלי

21) בכ"מ שביא כמז"ט ראה דבור ההצעה הוא, כדגרסנין' או, כדגרסנין' ובאלה המאמרים כתב, כמז' שנינו, ואמרו חז"ל וכדומה.

22) ע' בתוס' ב"מ (ת' ד"ה אין לך בדין ושבועות (מו) ד"ה בענין שקראוהו שערי דר"ה. וברא"ש שבועות פ"ו סי' ד' קראו שערי שבועות הן שם פ"ו סי' ז' ובמגיד משנה ה' מוקין פ"א הי"ד ופ"ד הי"ד ובמרדכי ב"מ רפ"א סי' ר"ז ופ"ט סי' שצ"ז ושבועות פ"ו בנוס' אחרת', ובר"ן פ' כל הנשבעין בענין נכסא דר"א. והנה נגד מנהגי הארבעה בדבר של מה בכך לנציא מלב שעות הביבליאראפנין.

23) עי' ליק צד 149 שביא שגם הקראי יפת מביא זה הענין טר"ג. וכתב בהערת 1 צ"ע גיזל הרי יפת כתב ספרו בין תשיב לתשל"ה ואיך אפשר שיביא את רח"ג והלא רח"ג נולד תשכ"א אך לפ"מ שהעמנו לידתו ת"ש אין כאן צ"ע ואדרבא ראה להשבונו.

בעלי קבלה אשר מעולם היה משפטם להתלות באילן גדול ועשו כל גדולי אנשי שם מהכמינו לבעלי חכרתם ביחסם להם ספרים מענייני הבלהם, גם על רב האי גאון שמו עניניהם ויחסו לו ספרים בקבלה, כמו ספר הקמיצה וספר ק"ל ה' בכח. והנה כבר הראנו לדעת את מחשבות רב האי בפנה הזאת ודעותיו, ונדעה כי לתחבולות בעלי הקבלה היה רב האי שונא מתמול שלשום. גם העד המעיד על יחוס אלה הספרים להגאון עד חשוד הוא אשר זאת אומנותו ליחס בכחש ספרים לטי שלא כתבם. הלא הוא רב משה בוטריל הנודע במלאכה הזאת לברות מלכו מחברים מן הקדמונים ויקרא את שם ראשינים על ספרים חדשים מקרוב באו. והוא הוא אשר אמר כי שני אלה הספרים רב האי עשם ויכוננם (פירושו לספר יצירה ד' הורדנא). ואמנם מלבד זה והלא זיופו ניכר מתוך הדברים אשר העתיק בשם הגאון. הנה בפירושו הנזכר (דף י' ע"א) מביא מאמר ארוך מספר הכבודה אשר יחסו ל"כי אלעזר הקליר, כבאור ספר ספר וספור" ובמאמר ההוא יתיק הקליר מאמר מרב האי גאון בענין חלוק האותיות וצדופיהן וכל זה הלא הוא שקר מחלט. אחרי שידענו על פי עדות רב סעדיה דנאן ועל פי פירושו של רב סעדיה גאון לספר יצירה (כ"ו) שרבי אלעזר הקליר קדם מאד לר"ם גאון (תשו' תלמידו דונש הו"ל ר"ז כ"ט כמביא צד XLVIII). ולא עוד אלא גם הראנו לדעת כי קדם לרב נטרונאי גאון אחרי שזה הגאון כבר הביא פיוטי הקליר (לעיל פי"א הערה 15). ואיך עתה יעלה על הדעת שרב האי גאון יהיה נזכר בספר שחבר ר"א הקליר? ומה נראה שהזיוף גלוי לעין, ועל כן ברור הדבר כי ערך אלה הספרים בקבלה שנתחסו לו כערך התשובות בקבלה שקראו שמו עליהן כאלה כן גם אלה זיופים ובדואים ואין לדבר עליהם⁽²⁴⁾.

רב האי היה גם פייטן בטוב טעם ודעת, ואך מעט מפיוטיו הגיעו אלינו. פיוט אחד קיימיהו הספרדים בסדר תפלתם לליל יום הכפורים המתחיל "שמע קולי" והוא בחרוזים שקולים כמשפט הספרדים. אך יפה ממנו שירו "מ"ס השכל" אשר גם הוא בחרוזים שקולים⁽²⁵⁾. בשייר הזה נגילו כספר לפנינו מחשבות האדם הגדול הזה ודעותיו הנאמנות במדות המוסר אשר יקנה לו האדם וחי בהן. הרעיונים והמחשבות אשר בשירו יש מהם אשר במשלי שלמה יסודתם אשר ימריצם בחן מליצותיו ויש אשר עיקרם לקוחים מן התלמוד והוא יפהו בשכל מלוי, אך רובם נקורו במקור לבנו. בשייר הזה יורה דרך החיים עם אלהים ואדם. כמה יזכה האיש ארחו מול אלהיו, יורוה בדרך יבחר להתרועע עם חכמים וללמוד ממעשיהם, יורה עונה במשאלו מהשפיל לפני נדיב אף אם הוא שארו הקרוב אליו, יורה לכת באהבה וחסד עם אשתו אשר הוכיח לו ה' ועם בניו נחלתו מאלהיו, לכלכל ביושר נפשות ביתו, ולא ישכח רחם גם במימרו, לחנך בניו בחכמה ולשים להם מלמד מנעורים, אשר יחוננהו מהוגו שכר לפעולתו. אמנם יען כי לא על החכמה לבד יחיה האדם על כן יעירהו ללמד את בניו מלאכה, יורה מרת האהבה לזולתו כי יתמכהו בימין צדקו. יעירהו לעשת צדקה בכל עת, לקחת אמינה למרה בכל מעשיו ולהחיק נפשו מעול וחמס. כהזיהור על

(24) בפ"ר' משה בוטריל לספר יצירת פ"א מ"י ישים במי רה"ג בס' תקמיצה שיחס לו, כדברים האלה: בכל אות ואת יש בה רוח אלהים היים לעשות שמושים ומאות אחת עם סוד האחרות יעשה צדקה ויועיל וכו' וזה סתירה גלויה לדעת רה"ג במקום אחר שאמר כי השמוש בשם המפורש לא יועיל ואין אלו אלא דברי שוא אל תאמינו. עוד הוא מזכיר שם הדבור, חכמת הקבלה" וזה הדבור לא היה ולא נברא עוד בימי הקדמונים. וע"ש פ"ב מ"ג שהביא בשם רה"ג בס' הנזכר וברון ספר הנקוד טרב אישי שנמצא בישיבות וכן הביא ממנו כל אופני הצדופים של אלפ"א בית"א, וסביא גם הדבורים, חכמת הקבלה בעלי חכמת הקבלה" ושם בפ"ג בהניא חלבויותיו על סדר שאות חלום, אמר שרב האי השתמש בסדר הזה, והמבין יבין כי כל אלה הנענים וכווצא בהם במקומות אחרים לא היו ולא נודעו בימי רה"ג וכולם זיופים.

(25) זה השייר ה"ל ה"ר יהודה דוקם בחבורו: "בהרענווילקן א. דענקשטיינע" (וויען 1837) צד 96.

על סדת החסד לא שבח להזהיר גם להיות מחונן עבדי ביתו ולהיות רחום לנפש נהמתו, מאד מאד מזהיר ללכת הצנע לחיות בתמימות לברוח מהוד ורשת, לדרוש בשלום כל אדם, לבלתי המרות נגד המושל אך ישמור לו אמונתו ויתפלל בשלומו. כמו כן יזהירו לבל יהיה איך להעשיר ולא נבהל לקנות נכסים כי „אם תקנה נכסים או דאגה תהיה קונה ולא נחת ופוגה“. ולא יקנא בעשיר לחמוד קנינו. ויזהיר מלשון הרע, מנלות סוד רע, מהיות נוסר לחמאת זולתו, ומהתמכר לכעס וחיסה. שבח גדול ישבח יתרון החכמה ומרום ומנשא ההניזן בתורת אל ודתו. ואמר: ובחכמה דרוך דרכי אמונה ויראת אל וסוד מרע תבונה. היה תמים וישר עם אלהים ואל תדרוש לך מה בנבוכים. כן כטוב מעם ובאמרי נועם ידבר על כל המדות הטובות המוסריות אשר הן צפירת הפארה לנפש האדם אחת מהן לא נעדרה. ויחבר עוד עם אלה את תורת האדם בהנהגתו בנחת עם הבריות, במשפט ההלכותיו בדרך ארץ למצוא חן ושכל טוב בעיני הכל. כל אלה התורות וחקי החיים יכליל בשיר הזה במאה ושמונים ותשעה חרוזים שקולים. ואמנם זאת התורה אשר שם רב האי גאון לפני בני ישראל אף היא היתה מראה דמות רוחו. כי הוא היה מן החכמים אשר נאה דורשים ואף נאה מקיימים. כל המעלות והמדות התרומיות אשר בקיש שקנו אחרים לנפשם מכל הקנינים ומוסר השכל אשר פקד על כל אדם לפתוח אליו לכבש הלא כלם היו קשורים על לבו תמיד, ועליו יציץ גורם מראש עד קץ ימי חייו.

מכל מעשה תקפו וצדקתו ומשפטיו אשר עשה עם ישראל הכרנו מעלת רב האי גאון ותכונותיו הנשגבות, כי היה איש הילך תמים ופועל צדק בעמו, איש אשר נחה עליו רוח חכמה ובינה נוהג נפש על התורה כמעט מאין משלו בכל דורות הגאונים לפניו. אין גם אחד מכלם אשר השגהו ברום השתדלותו להגדיל תורה ולהאדיר בהתפשטות ההלכה על ידי תשובותיו לקריב ולרחוק. הוא עזק ומקל דרכי התלמוד והסיר מפניו המכשולים על ידי פירושו והם היו הורע הוורע לכל פירושי הרבנים הבאים אחריו. בביאורי המקרא ובחכמת דקדוק לשון הקדש היה אחד מן הטובים בדורותיו, בחכמת חיצונית, בידיעת לשונות זרות, בשיר ובמליצת לשון עברית היו ידיו אמינות. הוא הגבר חכם בעו אשר הבין מחלת זמנו והננעים המוסריים אשר נגעום הפילוסופי והקבלה ואף לא ייעף ולא ייגע מהרים כשופר קולו להזהיר משתייהן. ואמנם עם כל אלה הצדקות אשר עשה ועם כל הגדולות אשר פעל לא נמלט מקנאת אדם ומסוקשי אדם. הן עוד בחיי אביו בהיותו אב בית דין הלא ראינו סה עשו לו מלשניו אשר לילא ה' שהיה לו כמעט שהביאורו עד שערי מות. ושמענו גם איך הנגיד יקונן עליו במר רוחו, כי „הציקוהו בזונוים ובצדיה, וטמנו פח ללכדהו וארבו לו כמו חיה“ (וכרין לראשונים צד 48), ואחרי שמן הרדיפה בימי אביו כבר עברו עד העת אשר קנן הנגיד קינתו הזאת יותר מארבעים שנה, הלא קרוב הדבר מאד כי כוון הנגיד על מלשנים האורבים לו בימי גאונתו. אמנם אחרי מותו אז פקחו עיניהם ונגלה להם כמה גדול השבר אשר השכרו, ואבדה אבדה אשר אין תמורתה, כי עתה „יש מעות ביד אישים ואין להם פרקמטיא, אהה חורו פני ארץ והעולם כערבוכיה“ (שם צד 49) „נגרעה קרן עדינה היא גברת כל מדינה“ (קינת ר"ש בן גבירול), ואין קץ לכל דברי תהלה אשר הללוהו בכל דור ודור²⁶). ומה מאד נאמנו דבריהם! כי מדי סגר עיניו

נסגרו

26) וז"ל הראב"ד ב' הקבלה והוא חרביץ תורה בישראל יתר מכל הגאונים... כפיתו לא תית לפניו בגאונים. ואחד מן האחרונים ר' שמואל בן אנוך (לקומי קדמוניות 56). כתב: בו קם אב ואם בישראל סדר בשעלי תורתו מים עוים, ושמים בורת תכחהו תקן עניניהו חרוים ושקל בשקל חידתו חרי חרוים עליוים ואין חקרי וחקן בתוראתו נבעות כפאנוי צדק נאחיים. (דליד ח"ד)

נסגרו דלתי התורה כארץ בבל הישיבה אספה נגחה ועל כבודה שכנה עננה, כי במותו יצא ממנה כל הדרה הורה ככה וזויה נמוח עד כי פסקה לנצח.

פרק תשעה עשר

מר רב שמואל בר חפני

הנה ימים רבים לסורא ללא תורה, אין ישיבה ואין גאון, אין חכמים ואין תלמידים. מתא מחסיא אשר לפניו רבתי בישראל שרתי בתורה ישבה בדר ויתהי כאלמנה. אז כימי נאינות רב האי החל רוח החושיה עוד הפעם לפעמה ורוח החכמה עליה נגלתה. לא ידענו איך נתגלגל הדברים כי כה פתאום לפתע הוציאה צמחיה ותהי כפורחת עלתה נצה תחת יד אמונה ועמלה. אחרי היות הישיבה שוממה ימים ושנים קצ אדם גדול בתורה אדיר בחכמה ויכונן בסורא ישיבה מחדש, האיש הזה היה מר רב שמואל בן חפני הכהן בן הגאון מר רב כהן צדק¹ לא הוגד לנו כמה ימי שני שררותו, אבל ידענו כי נמשכו עד סוף ימי רב האי גאון ומת כמו ארבע שנים קודם לו (ס' הקבלה). רב שמואל היה חותן לרה"ג ואוהבו, אך היו מתנגדים בדעות. אין לנו תשובות מרב שמואל רק מעמות וסבת הדבר בלי ספק יען כי משך זמן רב לא היתה ישיבה בסורא וחזלו השואלים לשלוח שאלותיהם לסורא וכל מי שהוצרך לשאול דבר הלכה פנה לפוטבדיותא אל רב האי, וכך נשאר הדבר גם אחרי אשר רש"י סדר מחדש ישיבה בסורא² התשובות אשר בידניו ממנו רובן פירושים בתלמוד, וכלן קצרות ופשוטות ואין בהם עיונים גדולים. ומצאנו באחת מתשובותיו שהוא משתדל לתת מעם להלכה שבתלמוד מן הסברה ומשקיל דעתו נוסף על השעם האמיר בתלמוד המוציאה מסדרש הכתובים³. התשובות המעמות הנוכרות על שמו אין כלן תשובות במובן העצמי כי אם יש קצת ביניהן אשר הן רק הלכות פסוקות ומתכותנתן וסגנונן ניכר כי הן הלכות פסוקיות וסדרות לקחות מתוך אחד מספרי הפסקים אשר חבר ואולי מעולם לא היו תשובות לשואלים אותו על הדבר הזה⁴, כי

רב

(1) הרכבי בתולדות ר"ש ב"ח צד 7 מביא מה שמצא בפירושו על דתורה וז"ל וכבר חברנו הספרות אשר נאמרו על אבינו דינא דבבא מר חפני בן כהן צדק ועיי"ש בהגהת 121. וצריך אני להעיר פה על הקונטרס הזה אשר בו אסף וחבר זה החכם כל הנקודות הנדרשות אור על תולדות זה הגאון ובהן השתמטתי בפנים במדה גדושה.

(2) בש"צ ח"א ש"א ס' כ"ח בענין נשואי שכנה. שם ש"ב ס' ל"א בשליח הנס. שם ש"ה ס' ד' בענין שחרור עבד. ח"ד ש"א ס' ס' ב' בענין נזקי שכנים. ש"ג שם ס' ח' המחלק נכסיו לבניו בחייו. שם ס' ו' אשת שהסתירה קרקעותיה לבעלה, שם ש"ב ס' ל"ב בענין מציאה. ס' ל"ג בענין מיכנים. ס' ל"ד בענין רביה. ש"ג ס' כ"ד בע' עשר נכמי לבת. ש"ד ס' י"ד יבמת שנבלה לפני יבם קמן. ס' ל"ד פרנסת בעלי חיים. שם ש"ו ס' ו' בע' אשה שסברה בנכסי מלוג שלה. ס' י' אם רשות לאשה לבנות במל' שלה. ש"ו ס' י"ד בענין נאמנות בחיי ובמותי. שם ש"ח ס' ה' בע' שיתפות. השיבת נאנוני מורה בב"ת ש"ד ע"ה 158 בע' מדירת קמה ב"ס. שם ס' ק"ח 265 בע' הובא ערבה ורע' גם בש"ת ס' ש"ח. שם ס' ק"ל 318 בע' חקדש וערכין. והרבות בזה"ו יש עוד תשובות אחרות ממנו ומביאן הרכבי בהערותיו.

(3) ש"צ ח"א ש"ה ס' ד' ס"ס צריך עבר ע"ש. חרא דהוה ליה ראתי לביעל בקהל. וזה המעם הוא מסברה דנפשיה ולא נמצא בשום מקום. וכתב עוד אקשיה רחמנא לעבד כאשה וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ובעבד כתיב או הפשה לא נתן לה. משמע דמיס'ף ונתן בידה משום שהקישא הוא דכתיב כאן לא נתן לה וכתיב תתם ונתן בידה. ואין כן לפי סוגית הגמ' גיטין (ל"ג) דגמר שחרור מדכתבי או הפשה לא נתן לה וכתיב. הלכן וכתב לה ס"כ ומבואר דרדיש לה לה מאשת ולא מנתן בידה וכן מבואר להדיא בספרא קדושים פ"ה דגמר לה לה מאשה.

(4) ש"צ ח"ד ש"ד ס' י"ד בענין בעלי חיים שפוטותיהן הובת ומנת והולך כלם אך אינו מפרש רק מקצתם ומבואר שזה קצור ממה שכתב במקום אחר ובלי ספק דועתק מאחד מספריו בדינים, ומתוך הלשון נראה שנתקם הכלל כלשון ערבות. ועיי' בהערות של הרכבי ס' 99 שרבו על זה. וראה עוד שם הערה 101 מה שכתב בי"ס ח"ד' יהושע שור יוצאנו כזה על תשובה אחרת בהלכות פסוקות (ד' קונסא. רע"ו) שהיא העתקת מספר הלכותיו, וכבר הודענו דנתנו לעיל כתובת אלה החלכות.

(ד"ד ח"ד')

רב שמואל בן חפני חבר הרבה ספרים בהלכות ודינים יותר מכל הגאונים אשר היו לפניו. וסבת הדבר בלי ספק, יען כי היו עתותיו בידו ולא היה עמים מטרדות ועסקי הישיבה כמותם. הם היו מרודים במלאכתם ועמוסים משאלות אשר באו אליהם בכל יום מרחוק ומקרב. כל הצמא לשמוע דבר תורה וכל הצריך להוראה בדת פנו אל הישיבות, ובקצת זמנים יותר אל ישיבת סורא כי היא היתה הנעלה על רעותה. ואמנם כבר ראינו כי בימי הגאון הזה לא היה הדבר כן. כי ימים ושנים הורגלו השאלים לשלוח שאלותיהם רק לפומבדיתא כי סורא פסקה זמן רב, וגם אחרי כן לא סרו מהרגלם, ועל כן מוכן הדבר מאליו כי רב שמואל היה יכול לנדב זמנו לעשות ספרים הרבה. אך גורל רוב ספריו לא היה טוב מגורל רוב ספרי הגאונים אשר באורך הזמן אבדו או הושבו במחשכים כמתי עולם ולא נתפשטו. ולא נשאר מהם כי אם שיריים קטועים מונחים בקרן זוית באיזה אוצר ספרים ושירים מפורים בכתבי חכמים מאוחרים שהביאו קצת דברים מהם. ובספרי הגאון הזה עוד רעה אחרת היתה סבת אבדתם, יען היו כתובים בלשון אחרת ובשפה בלתי מוכנת לאחזונים והוא בלשון ערבית. הוא בימיו חשב לצרקה לכתוב ספריו בלשון ערבית אשר היתה הלשון ההמונית ומוכנת לכל. אבל לא ראה האותיות לאחור כי יבואו ימים והערבית תשכח כמת מלב רוב בני עמו ולא תהיה אחרית ותקיה לספריו תחת אשר אילו כתבם בלשון הקדש כי אז היה להם שארית לברכה לכל הזמנים ולכל מקומות מושבות ישראל, כי זאת הלשון אשר היא לשון כתבי קדש אשר היא לשון חכמינו ותורתם היא לא תשכח מפי חכמי היהודים ולא תסוף מקרב ישראל. ואמנם גורל ספריו אף הוא יהיה לנו למוהיר, ממנו נלמד נקח מוסר לבלתי הלכש תורת ישראל בלבוש זר אשר לא יכון לה. הגאון הזה הלך בעקבות רב סעדיה גאון בדרכי מחקריו ובסגנון למדו, והוא היה לו לעינים, בין בבחינת הסדר הנאה ובין בבחינת הקשור ההגיגי, בכל ספריו אשר עשה, כרב סעדיה כן גם הוא חבר ספר בכללי התלמוד (ע"י לעיל פמ"ו) ממנו ראה ועשה כמותו מבוטא לתלמוד (ר' יונה ו' גנאח ס' השרשיש ועמור אות מ' מלוה ע"פ) ונקרא גם ס' המבוי אך הספר הזה לא נמצא אתנו. וגם העתקת דברים ממנו אצל מחברים אחרים לא נמצאו כי אם שנים או שלשה נגזרים רזים ודלים אשר לא יעשירו חכמת ישראל אף כחוש השערה. וגם זה המעט המוכא משמו מקור סקומו בסדר הגמרא, על כן אך למיתר יהיה להכביר מלין על אודותם (ודי לנו לאמר כי ר"ש חבר ספר בכללי התלמוד, ולצדקה תחשב לו זאת כי היה תלמד להיעיל בזמנו להגדיל תורה ולתור דרך ישרה להבנת הגמרא ולתת ביד בני דורו המדה להשתמש בה בלמודם. כמו כן גם בשאר ספריו אשר חבר בפסקי הלכות יספיק לנו זכרון שמותם כי לא נדפסו ולא נתפשטו. ואלה הם: א) ספר בענין עונות הקטנות ועונות הגדולות. והוא נמצא בכתב יד בלשון ערבית (אוצר הספרים פ"ב הרכבי הערה 76) ולא בא זכרו בפוסקים. ב) ספר בדיני ציצית נמצא גם כן בכתב יד (שש) וזכרוהו קצת מחברים (שו"ת רמב"ם ס' כ"ה עמור ה' ציצית) ג) ספר מצרנות גם כן בכתב יד (שש) ולא נמצאו זכרו בפוסקים. ד) שערי ברכות, זה הספר נעתק ללשון הקדש ונדפס⁶⁾. הוא כולל שנים עשר פרקים שקרא שערים.

השער

5) החכם הרכבי אסף באמנה כל המחברים הסביואם ס' הסבו בפרוש או דברים משמו של ר"ש ב"ח ולפי ההשערה הם ס' הסבו ואין לנו להוסיף על דבריו. רק על זאת נעיר כי מת שכתב זה החכם שר"ש היה הראשון אשר כתב ספר בכללי התלמוד ומכתיש שר"ס⁷⁾ כתב כללי התלמוד זה אינו נכון ואין לו על זה שום ראיה מסמית וכמו שבררתי לעיל אצל רס"ג.

6) הנתק מזה הספר בלתיק מצאתי בתוך ספר איסור והיתר המיוחס לרש"י כ"ו והוצאתי לאור בבית התלמוד שנה ב' צד 77—86 והוא שהביאו כמה פוסקים כמו שבלי הלקם ותמרדכי כמ"ש שם בפתח דבר, (נדוד ח"ד) וכיבואר

השער הראשון מחייב הברכה. השער השני, כולל כל הדברים שמברכים עליהם. השער השלישי, מנין הברכות על המאכלות. השער הרביעי, הברכות על מיני השתיה. השער החמישי, ברכות הריח. וסיום זה השער כן: ואחרי אשר פרשנו הברכות על המאכל והמשתה והריח שכתבו (אולי צ"ל הנחנו) לפרוש המצות על הדברים הנשמעים והנראים כי כולם מפורשות בתלמוד פרק הרוואה מקום. שער הששי, מן הדברים המעונים ברכה לפניו ולאחריו. השער השביעי, דברים הבאים שלא מחמת הסעודה. השער השמיני, הקדמות ברכות. השער התשיעי, כללית. השער העשירי, פמירת ברכה אחת. השער האחד עשר, התימת הברכות ופתיחתן. השער השנים עשר, המועה בפתיחה או בחתימה. הספר הזה יען כי נמצא בהעתקה עברית היתה יד רבים מהפוסקים ממשמשת בו והביאו דברים ממנו. (ה) ספר המצות מוכיחו הוא עצמו בספריו¹⁴ אך איננו בירדנו. (ו) ספר ההוצאות אשר גם עליו רומז בספריו הוסיף בסחברים אחרים¹⁵, וסן הדברים המעטים אשר העתיק מתוכו נראה כי ענינו הוא קביצת כל החיובים מקצה בני אדם לקצתם כמו חיובי מתנות כהונה ולויה ועניים וחיוב בעל לאשתו וכל הדומה לאלה. (ז) ספר התנאים. (ש"צ ה"ה ש"ו סי' כ"א). (ח) ספר השותפות (קרא הדורות בשם בעה"ע). (ט) ספר הדינים (שם משו"ת מהר"ם אלשקר). יו"ד ספ" המתנה (הקדמת המעתיק לפי' המשנה לרמב"ם סי' נשים). הנה ראינו כי כמעט בכל המקצועות הגדולים בתורת ההלכה כתב רב שמואל בר חפני חבורים, ובפרט במשפטי דיני ממונות, ויפלא מאד כי לא הובא מדבריו בספריו גדולי הפוסקים כי אם מעט מוער אשר היה כלא היה? הן אמנם כי המחברים אשר לא הבינו לשון ערבית לא יכלו להשתמש בהם יען כי כל ספריו היו כתובים ערבית. אבל זה עצמו לפלא בעינינו כי לא מצאו דבריו מעתיקים, ועוד הלא גם המחברים הספרדים אשר הבינו לשונם אך לעתים רחוקות ישתמשו בהם, אמנם יהיה זה לנו לאות ברור כי לא היו ספריו חביבים אליהם כספריו רב האי גאון בן זמנו.

עם חכמת התורה שבעל פה חברו בו יחדו גם חכמות חיצוניות, והרבה לקרות בספריו נכרים (שו"ת הנאונים ד' ליק סי' צ"מ) וזה הדבר פעל תעצומה חזקה על דעותיו כאמנות. והגיע בזה למדרגה אשר היא כבר הלאה מגבול אמנות הקדמונים. ואטר כפירושו

ומבואר שבת שכתב הרכבו, שנה הספר בכלל ספר הכביצת שלו אינו נכון דוה לתוד ות לחד, וכאשכול ח"א 44) כתב: חלק ז' (כלל מן הברכות) הריגש השישי ור"ש ב"ח הזכירו בחבורו שעריו ברכות ולא סי' ואפשר על משיש הפלין קאמר. והתיא הלא כל המצות חנעיות ביד כמו לולב או בניה כמו יציבת סיכה בכלל חות. ועי' בס' על החושם סאת הר"ד דוד קינפמאן (שעם 1884) שתעיר בזה בדברים יקיים. בב"י שתיה לפני נשפשו היצונים משער ז' ושער ח' וכבר הקתי בפנים. ומדבריו בשער העשירי מוכח תקיני שעשיתי. הקדמת ברכות¹⁶ שער בפני עצמו שכן כתב שם, לפי שפרשו בשער הקדמת ברכות¹⁷ חרי שחוא שער בפ"ע. 7) אף שאין כל ספן ש"ה המצות, כאשר הוא עצמו יכנתו הוא ספר בפני עצמו על המצות לשמו, בכל זאת אפשר שפני שנהלק לשערם קראותו המחברים שערם דר"ש ב"ח כמו תראב"ן סי' רס"ו שהביא שעריו שחיסה ונאו" סי' שע"ם ובתמ"ו ברכות פ"א ועוד אחרים מביאם הרבני בתערות 86—89 אך שיעני ברכות שלפניו הוא ספר בפ"ע ששלחו למי שאינם בקיאים בברכות כמו שבארתי זאת בבוח התלמוד שם צד 281 ובתערות סי' 35. ועי' בפתיחת המארי לש"א אבות שכתב שכן דרך הקדמונים לחבר חבורים שבקצת מקצות צריכים להם.

8) עי' הרכבי שם הערת 90 שהעתיק דבריו בפ"ל לס' דברים ורבונו על ס' התוצאות ומדבריו נלמד שענין הספר הוא כמ"ש בפנים. ובהגרת 91 מביא תשובת ר"י מנאש סי' ר"ם והשו"ר ר"ש כלל ל"ו סי' ב' שהעתיק דברים מס' התוצאות בענין נבית כתובה והר"י מנאש כתב לשיאלו ודבריו רבנו שזיאל ב"ח שבאר כמו שזכרתם משמו הנה בקודם ראינו אותם והשבנו עליו ואין משגיחין בהם, ובצדק אסרנו בפנים כי לא היו ספריו חביבים, ובאכת ברוב דבריו יש עליו חיוקים. את ספר נפין שחי"ב הרכבי בין ספריו השבבתי יען כי אין רמז רמזו ממנו בשום סתור. והחכם הנזכר ייכתב מציאותו מתוך דברי הגאון בפירושו לפ' מקץ שבבב: אמנם יכנה זה בספרנו אודות הירושין אך תלשונו היה אין הוכחה שככתבו זאת כבר נכתב הספר ואולי לא כתבו.

כפירוש: כי דברי הקדמונים אם הם סותרים להשכל אין לנו חייבים לקבלם נפי שמואל לרי יהודה בן בלעם אצל הרכבי הערה 20). ואמנם הדעה הזאת יש לה כח הרחבה גדולה, עד שתעמיד בספק אמינותו בבחינת המופלא והנסיים אשר הן שריונות וספורסמות באומה. הענין אשר בו הודיע דעתו הזאת הוא בדברו מן המסופר במקרא מענין העלאת שמואל מקברו על ידי בעלת אוב. הנה בחבורו על דבר שמואל ה תורה (שם אצל הרכבי) יכחיש כי החיה שמואל כל עיקר „והכתוב ויאמר שמואל הנאמר כמה פעמים מדברי האשה, שהערימה על שואל ועשתה כל זאת בעצמה... לא כהקדמונים אשר האמינו בתחית שמואל וחשבו שכל הרברים נאמרו ממנו. ואמרו... כי דברי הקדמונים אם הם סותרים אל השכל אין לנו חייבים לקבלם“). ואמנם אם נגד לעומק הרברים האלה נבין כי לא לבד שיכחיש הבנת הקדמונים בספורי המקרא כשהוא סותרת את השכל, כי אם יסב פני דברי המקרא לכונה אחרת אשר לפי פשט הדברים לא יסבלו כונתו בהם, ואף ממעם הזה סתר רב האי דבריו ואמר: אם יספר הכתוב בפשיטו דבר אשר קרה באופן מיוחד חייבים לנו להאמינו כי קרה הדבר באופן מיוחד ההוא אף כי אין ביכלתנו לבארו. והנה אין רב האי גאון תופשו על שזוא מכחיש הבנת הקדמונים במאורע הזה, כי אם על היותו מכחיש פשוטו של הכתוב אשר ממנו נראה כי המספר עצמו ספר הדברים ככתבם וכמשמעות פשוטם רוצה שיובנו. וקרוב לזה כתב בענין דבור הנחש עם חיה ודבור האתון עז בלעם. שאמר רב מעדיה שלא דברו הם אלא המלאך דבר בשבילם אבל לא הכחיש הדבור בכלל. והשיב עליו רב שמואל בן חפני כי לא היה דבור כלל כי אם משל היא או שהיה בן במראה נבואה, כי הנחש לא יחדש אות בעולם לשנית המנהג שברא רק להצדיק נביאיו¹⁰). ועתה מכל זה נראה כריחתו מן הנסיים והפלאות, ובקשתו לקיים אל השכל לפשרם עם הטבע ומנהגו של עולם. לא נרצה לברוק אחריו ולבחן מה היתה דעתו ואמונתו בנסיים אחרים כי בלי ספק האמין הנסיים כפשיטם הנעשים לאמת הנבואות ורוב הנסיים ממין הזה, ואשר אינם ממין הזה הלא ראינו כי ישום כהם כונות אחרות ויפרש המקרא באופן שאינו נם מכחיש השכל והטבע ואינו משיגה על מה שהקדמונים – והם בעלי המשנה וההלמוד – יפרשים בדרך נסיו בלתי המאומת מן השכל, וכן אמר בפירוש (באורו לס' דברים אצל הרכבי הערה 34): ולא יתכן כי נאמין באמתת דבר אשר במולו נראה, רק בעבור כי אמרוהו איזה מהקדמונים, אמנם מההכרח כי נתבונן עליו בשכלנו ואם בא המופת עליו נקבלהו ואם המצא היכחה לאפשרותו נאמין בו כדבר אפשרי ואם ימצא מן הנמנעות נחשבהו מן הנמנע. אבל לא ניכל להתעלם מהמחשבה כי לא לבד שמכטל בשטרו הזאת אמינת הקדמונים כי אם לפיה הלא יקשה ממנו להבין כמה נסים במקרא היוצאים מגדר טבעי הדברים ואין השכל סוכלם ונעשו רק

לאינו

9) שם תובאת גם דעת רס"ג אשר רח"ג סבכים עמו, ותכן דבריו שמאת הקב"ה נסבה להחיות את שמואל למען ישמע את שאלו מה שחשמיעי ומה נראה שיעקר חלוק הדעות בין רס"ג ורש"י בענין הנסיים הוא שרש"י סובר שתנס יעשה רק להצדיק את הנביא ורס"ג סובר גם לסבת הכלית מיוקשת מהקב"ה. וזה תובא גם מרד"ק ואחרים שס"ג ורס"ג עליוס הרכבי ובייתרון ביאור ע"י בפי' האברבנאל על ש"ואל. 10) ע"י במרגליות טובה על הראב"ע באהל יוסף בראשית וז"ל והשיב רש"י ב"ח אלו היה הנחש מדבר למה אינו מדבר עד היום, והחכם הרכבי תמה בהערת 16) הלא גם רס"ג תחליט שלא דברו הנחש והאתון אלא המלאך דבר בשבילם. אבל לדעתו אין בזה תיסח, שהתבדל בין פירושיהם גדול כי לפי של רס"ג עכ"פ היה דבור שהמלאך דבר, ורש"י תכחיש זה ואמר שלא היה דבור כלל ובכלל, כמו שחובא באהל יוסף ס' בלק בדת בעלי שקול הדעת שכותבו על רש"י ב"ח שלא היה אלא משל או מראה נבואה, יוח היה ב"ח מקורו של הרי"ר לעבש לעון בהתפתח עד 170) הערה 22 שכתב בן בביאור דעתו של רש"י ב"ח, וראיתו להעיר עוד כי קרוב לדעת רס"ג שהמלאך דבר בשביל הנחש כלומר שהדברים שיצאו מפי הנחש דבר המלאך, נמצא גם בהגדות המסלמנים ושם מתואר הדבר שאיבילים הוא סמאל דבר מפי הנחש. ע"י תגרות המסלמנים מאת

לאילו הכלית גדולה ולא להצדיק נביאונם). כללו של דבר נראה כי כערך אשר הנדויל לעשות בהשכלתו יותר מכל חכמי זמנו כן הרחיק מאד ממשפט אמונתם, וכעבור זה נפלאות היא בעינינו איך בכל זאת כולם היו שלמים עמו, איך זה הנאון בלי כל משוא פנים יכחיש כל מעשי נסים המסופרים בתלמוד כל שאין השכל סיבלם ולא ירא מפני מקנאים? הנה אהבו וחננו רב האי גאון מעיד עליו כי יען שהרבה לקרות בספרי נכרים אמר כי אין המראות והפליאות נראות אלא לנכזבים ולא יעשה נס אלא לנביא, ומכחיש בכל מעשה שנאמר כי נעשה לצדקים ואמר שאין זה הלכה (שו"ת הנאונים ליק סי' צ"ט) ובכל זאת לא חדל מהיות אהבו. ולא שמענו גם כן כי אחד מחכמי זמנו דבר בו הרע או רדפו בגלל הדבר הזה. בפירושי על התורה (כ"י פ"ב הרכבי הערה 34) ידבר על מאמר אנדי שבתלמוד והוא אמרם: שאצמגניני פרעה ראו שמושיעם של ישראל במים הוא לוקה עמדו ונזרו כל הכן הילוד היארה השליכוהו. ועל זה כתב: אולם אנחנו נאמר כי רבון העולמים היודע נסתרות הוא יחד בידיעותו זאת לא ידע אותן אלא הוא או האנשים אשר יודיען להם מנביאיו ושליחיו, ובל שיהתאר בידיעת הזאת על דרך אחרת כבר נדע במול דבריו... ולא יתכן כי נאמין באמתת דבר אשר במולו נראה רק כעבור כי אמרוהו איזה מהקדמונים. ולא נפונה כי לא רבים היו חבריו בדעה הזאת בימיס ההם אבל כעבור זה לא נחתך עליו משפט מכחיש בדת, וזאת המראה תהיה לנו לעדה כי לא היו מתקנאים קנאה גדולה נגד איש אשר לא כחשחותיהם מחשבותיו. ורב שמואל בן חפני לא נגרע בערכו בגלל שנוי דעותיו. והמשכילים הנאמנים העריצוהו ונתנו כבוד לשמו על השתדלותו לטהר דת היהדות מכל סיגי אמונות בלתי מתאיפות עם הכרת השכל ולהרחיק ממנה דעות כוזבות המחשיבות אור פניה, ועוד כמה דורות חשבוהו לאחד מן המיוחדים אשר השיב על דעות המאמינים בקדמה העולם (מונק אצל הרכבי הערה 26).

ככל משכילי הזמן ההוא כן גם רב שמואל בן חפני השתדל לדרוש ולתור בחכמת לשון הקדש ודקדוקו ובעלי הדקדוק בזמנו מנהו בין אהבי לשון הקדש דורשיה ושוחריה. אף כי לא היה מאיתם חכמי הלשון אשר חכמת הדקדוק היתה אומנותם. והמדקדק רבי יונה בן ננאח (הקדמת הרקמה ד' פראנקפורט צד V) אמר עליו כי היה מזהיר על דקדוק הלשון אזהרה מופלגת, ומשבח אנשי הצחות והמחירים בחכמת הלשון והמכירים עלילותיו והמכנינים מחלקתיו ואפני שמושו, ומגנה המרפים ידיהם מן הענין הזה. והצחות בדבור והמחירות בחכמת הלשון לא תהייתה כי אם בעמוד על שרשו והכן שמושו אשר אין חברינו משגיחים עליהם. ואמר עוד: כי ראה שהגאון הזה עם גדולתו ויקר מעלתו סימך על אנשי הדקדוק ברוב המקימות ומורה להם ומביא ראיה מדכריהם. (שם צד VI), ורבי יונה מעיד על עצמו כי בכמה פירושים בספרו סמך על פירושי הגאון (שם צד XII), אף כי לא הזכיר פירושי הגאון אשר סמך עליהם בתבורו על שם אמרם. לפי הודעת כמה וכמה מן החכמים בדורות שלאחריו עשה רב שמואל כמה ספרים בפירושי המקרא, אך לא נשארו מהם רק קצת שרידים ככתב יד וקצת העתקת מהם נמצאו בספרי מפשי המקרא המאוחרים לו בזמן כמו פירושו על התורה ועל קצת ספרים מכתבי קדש האחרים¹). וכמו כן נזכרו

חבורים

1) קשה מאד להתאים שפת הגאון הזה עם קצת נסים המסופרים במקרא כמו נפילת חומת יריחו על ידי משיכת קין ויובל תרועת הנס. ענין נדעין עם המלאך, סנות ואשתו עם המלאך, ונניח חנניה מישאל ועזריה אשר אך בדרך רחוק ורחוק יבחרתחכבית יש לפשרם נס דעת ר"ש בן חפני (12) בתולדות ר"ש ב"ח סהחכם תיכבי צד 8 ותלאת כתוב שבכ"י פ"ב נמצאו איות הלוקים מספר נראשת וס' דברים כחך פירושו על התורה והולך ומנה כשקידת רבה חבל חבורים אשר מביאים דברים (דו"ר ח"ד)

חבורים ממנו המדברים בחקירות מיסודי דת היהדות¹³). ואולם אלה ואלה אברו לנו ועוד אינם אתנו, ואמנם השרידים ממאמרו בכל הענינים האלה בהיותם רק מעשים וקטנים, ומכל אשר למד וכתב בכל אלה הפנות אין בירינו דבר שלם, על כן בכל רצוננו אין לאל ירינו לתאר לנו מדעותיו משפט שלם ותמים. והנה אם נשאל מה זה ועל מה זה רובי תורתו הלכו לאבדון? על זה נשיב כי מלבד הסבה הקרובה לאכרנס יען כי כתב כל ספריו ערבית כמו שאמרנו כבר, הנה עוד היתה זאת בעוכם כי עם כל גדולתו ועוצם חכמתו לא היו ספריו חביבים אל החכמים בזמנו וגם אחריו זמנו. על רבים מדבריו היו חולקים אשר סתרום ובמלים, הלא רב האי גאון איהבו וחתנו הקרוב אליו היה סגנר לשמרתו באמונת הנסים ודבר בו על התעסקו יותר מדי בספרי נכרים אשר הזיקוהו באמונתו. וגם בעניני הלכה היה רב האי בעל מחלקתי וכתב עליו לשואליו: ומה דחזיתין למר רב שמיאל ז"ל לא תסמכו עליה (ש"צ ע"י לעיל). ורב שמיאל אבן גאמע¹⁴) כתב ואשר הביא ר"י גנאח בספרו דברים בשם ר"ש בן חפני על דבר מיני העופות האסורים לנו על פי פשט הכתוב זאת היא טאת קלות... ואנחנו לא נסמך לא עליו ולא על מר רב שמיאל בן חפני... ואנחנו נדע רק מה שהביאה הגמרא ועליה נסמך והיא תישר ארחותנו. ורב יהודה בן בלעם (הרכבי הערה 31) אמר על שנים מבוארו: לא אביאו הנה להיותו רחוק תכלית הרחיק. ובמקום אחר (שם הערה 59) אמר על פירושו: ודבריו אינם מוסדים. ורב יוסף אבן סיגאש בתשובותיו (סי' ר"ט) כתב על פירושו בהלכה אחת: ראינו אותם והשבנו עליו ואין משניחים בהם. ובארות חיים (הל' פסח) אמר על הוראה אחת ממנו: ור"ה לכהן נכשל בה וסמך על מעות שבהלכות. ובדרך כלל אמר הרב המאירי (פתיחה לאבות) על רב שמיאל בן חפני שחבר כמה ספרים ואין ענינם ראוי לסמוך עליהם. ובאמת אם נעמיק בכמה מחכמתי בהלכה נמצא כי בכמה דברים הוה נבהל ולא היה יודר ונוקב עד תהום ההלכה. כמו שראינו מהחלטתו בספר התנאים שהחליט להלכה "אסכתא קניא" אשר על זה כתב רב האי גאון כתשובה (ש"צ ח"ה ש"ז סי' כ"א) לשואליו, ודחזיתון למר רב שמיאל ז"ל לא תסמכו עליה. הנה בזה לא היה זעזועו בסברה ובשקיל הרעת כי אם מעה בדבר משנה ונעלמו ממנו כמה סיגיות מפורשית בתלמוד¹⁵) אשר לא יארע אף לקצן מן החכמים כל שכן לגאון. וכפי כן נראה מתוך כמה פסקים אחרים וקצת הוראות אשר נאמרו משמו כי לפעמים אמר דבריו בחפזון ולא דקדק כראוי¹⁶ ועתה בשום לב על כל אלה נדע ברור מה ראו על ככה חכמי הדורות שלא נתנו נפשם על ספריו לקיימם לדור אחרון.

אמנם

ממנו. ומפירושו לקצת כתבי קדש אחרים ידבר שם צד 4 ולתכלית חבורנו אין צורך לפרט. אך לרוחא דמלתא אשלים מנינו וארסנו על סח שחובא בספר אבודרהם, בספר שחרית של חול ופירושו, בשם ר"ש בן חפני מן התפרש שיש בין השם באלף דלית ובין יוד, ה"א, וי"ו, ה"א ע"ש אריכות לשון הגאון. ואפשר שזה מפירושו במקרא. ע"ש בתולדות הערה 42, ואעיר עוד כי מטעם הדוגמאות שהביא מתוך פירושו נ"ל שנמשך בכמה פירושו אחריו מדרש חז"ל. כמו כפי השם שרי שכל אחד מזכירות קרא אותם שרתי והוא קרוב למדרשם בביר פמ"ו. וכן פי' דרך האתרים כמו התרים ונורה זו מקורה בתחובא שתר לתם הדרך. (וכן פי' על ויבקש המינו חובא בראב"י שעות ר' כ"ד כדעת רשב"י בנדרים (לב), וע"י הפי' כבר השיי הרכבי הערה 45.

18) בתולדות הנ"ל צד 6 תובא כי חבר ספר על דבר בטול ושרשי הדת וענפיה ורומו על קצת מחברים שהזכירנו.

14) היגון הוה תובא בהלכות שחיטות ערבית שבכ"י אקספארד. ולפי הנהגת הר"ר שוח"ת בכרכל היה ר"ש הכהן הוה שחבר אלה ההלכות אותו ר"ש חובא כבעל העשור. ע"י כל זה בתולדות הערה 46.
15) בכ"מ (סו. כל תמוניא תולכת דהלכתא אסכתא לא קניא וע"ש בתוס' ד"ה וכניומי. ומסונוי דנדרים כו.) שגילת ספר ר"ש טובח בהדיו דכל שאר אסכתות לא קניא כמו שמבואר מדבריו רה"ג וכן מסקנת הגמרא בכמה מקומות דאסכתא לא קניא ע"י ב"מ (עג.) וכן בכמה מקומות בתלמוד. ובפירושו אמר רב אשי (ב"ב קע"ג) דמעשים בכל יום דאסכתא לא קניא.

16) ע"י לעיל הערה 3 תשובתו בענין שחריר עבד ומה שתכתבי שם, ובש"צ הל' ש"ג סי' ז' נשאל (דור"ד ח"ד)

אמנם עם כל זה היה רב שמאל בן חפני מבחירי הגאונים אשר בו התורה החכמה יחדו היו נצמדים, ויהי בשנת ארבעת אלפים ושבע מאות ותשעים וארבעה ויגוע ויאקף אל עמיו ועם מותו נפלה ישיבת סורא למשואות נצח, ואף לא ארכו הימים ויהי גם זה חלק ישיבת פומבדיתא כי ארבע שנים אחרי מות ר"ש בן חפני (ד"א תשצ"ח) גם רב האי גאון הלך לעולמו. השתדלות בני הישיבה להקים במקומו את חזיקה ראש הגולה נכד דוד בן זכאי הנשיא לא הצליחה כי לא עמד רק כשהי שנים במשרתו וקמו אויביו והלשינוהו אל המלך ונהרג ואז פסקה גם הישיבה מפומבדיתא, ויצא מבת בבל כל הדרה ופנה ממנה זיו התורה ועם המאה השמינית לאלף החמישי נחתם פרק זמן הגאונים.

ספר שמונה עשר.

תיקוני הגאונים, ספרות האגדה והקבלה, חכמת הלשון והדקדוק בזמן הגאונים, מסורה וניקוד וטעמים, מסורה המשך.

פרק עשרים

תיקוני הגאונים.

הנה פרק זמן גדול, יכיל יותר מחמש מאות שנה, עבר עלינו, והוא פרק זמן והפשטות התלמוד, והעבודה למפתחים ומשדרי ארמית ולנוטרים את פריו, בו הוכנו גם היסודי רובי המדרשים באגדה אשר בירינו היום. בפרק הזמן הזה היו גם ימי בכורי הדרושים במפלא וברבים ובסודות אשר יכנום האחרונים חכמת הקבלה. בו נבראו עוזרים שונים לבנית המקרא. הניקוד לישר הקריאה, והמסורת לעשית סייג לתורה. בו עלה אור על שדה חכמת לשון הקדש לעמוד על שרשיה על פי מרת חכמת הדקדוק ויריעת עניניה ואפני שמושיה. אף בו החל לפעמים רוח השיר והמליצה ויצאו לאור פיוטים בחרוזים על פי מרת השיר הנהוגה בלשונות העמים בעת ההיא, הנסיון יורנו כי מצב הטוב באשר הזמני מפליא לעשות באומה להגדיל בה החכמות. אכן אם מצבה החתיה ימיו הפגעים, אם מעוף ציקה וצרה עליה תשכן עננה, או לא עת המדעים להפריח ולא עת החכמה שתוציאה צמחיה. ואמנם אם אז ככל זאת החכמית העלינה אבר כנשרים, אך פלא היא, ויד אלהים היא המפליאה לעשות כאלה. אם נראה מרכיב עבודת הרוח ברור ודור במשך פרק זמן הארוך הזה אשר ביד עמלה וחרוצה עבדו וכן התמו החכמים והדורשים בקרב עמנו הלא ידמה בעינינו כאלו אך במנחות שאננות חיו כל ימי חייהם והשקט ובטחה לא הסירו מעליהם צלם. ומהיותם חפשים מעטל ודאגה, רחב לבם ונאמץ רוחם לעשות חיל בחכמה. ואמנם מאד ידענו כי לא כן היה, ואין קץ ואין סספר לכל התלאות אשר באום דור אחר דור. הנה בראשונה

בעוד

על יוספה שחיו לה קרקעות ומסלולין ונתארחם וכיון שנשאת לו לא כתבה לבעל מאיהן הקרקעות כלום והביתות אותן ממנו וכו' ולאחר זמן צותה בשנה מיתתה על אותן קרקעות מקצתן לצדקה ומקצתן לאחותה, יש לו לבעל להבוע אותן הקרקעות שלה או לא? והשיב שאין נקראת מברחת אלא בנוהגת לאחרים וכו' עייש כל התשובה. וכמוכני לא עמד המשיב על דעת השיא: שהיא שאל כענין על מי שתעלימה קרקעותיה מבטלה ולזה קרא מברחת והכי פי' שבשנשאת לא ידע הבעל מנכסים אלו מפני שהעלימה ממנו ושאלת השואל היא אם זה בכלל נכסים שאינם ידועים לבעל שבאנו להחליקת ר' יהודה ור' שבעון ברוש פ' האשה שנפלו. והואן משיב שלא כענין והשב שכונ תשואל לדמית ענינו לברחת השניו בנכרא ועל כן השיב מה שהשיב. והימה בענין עוד מה שכתב בג' פ' כישערי ברכות, פירות האילן שאינם טו' מינין מברך עליהם בורא פיו חנץ ולאחריו שהכל נהיה ברברי וזה וראי כתב בחפזין ובלי עיון כמו שהעיר עליו שם התעתיק ע"ש.

(ד"ר ה' ר' יב)